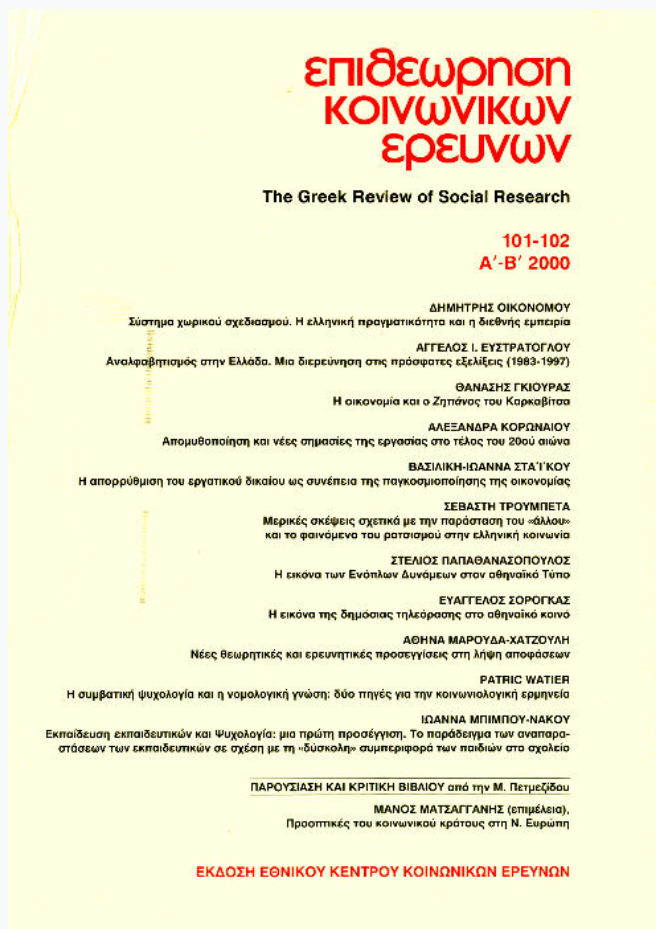

The Greek Review of Social Research

Vol 101 (2000)

101-102, A'-B'

Η εικόνα των ενόπλων δυνάμεων στον Αθηναϊκό τύπο

Στέλιος Παπαθανασόπουλος

doi: [10.12681/grsr.1000](https://doi.org/10.12681/grsr.1000)

Copyright © 2000, Στέλιος Παπαθανασόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Παπαθανασόπουλος Σ. (2000). Η εικόνα των ενόπλων δυνάμεων στον Αθηναϊκό τύπο. *The Greek Review of Social Research*, 101, 177-209. <https://doi.org/10.12681/grsr.1000>

Στέλιος Παπαθανασόπουλος*

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΟΝ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΤΥΠΟ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη μελέτη αυτή επιχειρείται μια καταγραφή και ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο ο αθηναϊκός Τύπος απεικονίζει τις Ένοπλες Δυνάμεις (ΕΔ) στην κοινή γνώμη. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται και αναλύονται τα δημοσιεύματα των αθηναϊκών εφημερίδων όσον αφορά την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των ΕΔ, την αμυντική ικανότητα των ΕΔ, το στρατιωτικό προσωπικό και τις δημόσιες εκδηλώσεις των ΕΔ για δύο περιόδους: για την πρώτη όταν στην κυβέρνηση ήταν η Νέα Δημοκρατία και για τη δεύτερη όταν στην κυβέρνηση ήταν το ΠΑΣΟΚ. Από τη μελέτη διαπιστώνεται ότι σε γενικές γραμμές οι ΕΔ αντιμετωπίζονται από τον Τύπο μέσα από μια ιεροκρατική διάσταση, η οποία όμως εγκαταλείπεται ανάλογα με τις περιστάσεις και τα πρόσωπα και αντικαθίσταται από μια περισσότερο συνήθη δημοσιογραφική προσέγγιση. Σε αυτή τη σχέση παρεμβάλλονται έντονα οι πολιτικές και ιδεολογικές τοποθετήσεις των εφημερίδων. Η ιδιοτυπία αυτή γίνεται εξίσου αισθητή στα θέματα και τις ειδήσεις που σκιαγραφούν τις Ένοπλες Δυνάμεις σε περιόδους έντασης οι οποίες τελικά κρίνονται αναλόγως της πολιτικής γραμμής που υιοθετεί η κάθε εφημερίδα.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θέση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) στην κοινωνία και ο ρόλος τους στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης είναι ένα ζήτημα που έχει

---

* Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών.

** Αυτή η μελέτη δεν θα μπορούσε να έχει ολοκληρωθεί εάν στη δεύτερη περίοδο της έρευνας δεν είχαν συμβάλει με την πολύτιμη βοήθειά τους στην καταγραφή των στοιχείων η Βιβή Θεωδοροπούλου, η Γεωργία Ζαρκινού και η Αφροδίτη Φούντα.

απασχολήσει τους ερευνητές εδώ και πολλές δεκαετίες. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι τα ΜΜΕ στις μέρες μας έχουν αποκτήσει έναν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και διαδραματίζουν αποφασιστικό διαμεσολαβητικό ρόλο στις σχέσεις εξουσίας και θεσμών στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Ένας από αυτούς τους θεσμούς είναι οι Ένοπλες Δυνάμεις (ΕΔ) και στο κείμενο αυτό επιχειρείται μια καταγραφή και ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο ο ελληνικός (αθηναϊκός) Τύπος απεικονίζει τις ΕΔ στην κοινή γνώμη.¹ Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται και αναλύονται τα δημοσιεύματα των αθηναϊκών εφημερίδων όσον αφορά την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των ΕΔ, την αμυντική ικανότητα των ΕΔ, το στρατιωτικό προσωπικό και τις δημόσιες εκδηλώσεις των ΕΔ για δύο περιόδους: για την πρώτη όταν στην κυβέρνηση ήταν η Νέα Δημοκρατία και για τη δεύτερη όταν στην κυβέρνηση ήταν το ΠΑΣΟΚ.

2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΜΕ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Είναι γεγονός ότι οι άνθρωποι της σύγχρονης κοινωνίας βασίζονται στα ΜΜΕ για να ενημερωθούν. Έστω και αν η γνώμη τους διαμορφώνεται μερικώς από τη διαπροσωπική επικοινωνία και επαφή του άμεσου κοινωνικού τους περιγύρου, τα ΜΜΕ αποτελούν την πιο συχνή έμμεση πηγή ενημέρωσής τους.² Πράγματι, στις μέρες μας την επαφή με τα κοινά έχουν αναλάβει τα ΜΜΕ. Θεωρητικοί και φιλόσοφοι έχουν προσδώσει στα

1. Για μελέτες που έχουν διεξαχθεί στη χώρα μας και εξετάζουν τις θέσεις των εφημερίδων όσον αφορά το ζήτημα του εθνικισμού και ιδιαίτερα του Μακεδονικού Ζητήματος, βλέπε Αρμενάκης Α., Γκοτσόπουλος Θ., Δεμερτζής Ν., Παναγιωτοπούλου Ρ., Χαράλαμης Δ., 1996, «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο: Το Μακεδονικό Ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991-Απριλίου 1993», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 89-90, σ. 188-231· Παναγιωτοπούλου Ρ., 1996, «Κατασκευή εθνοκεντρικών στερεοτύπων από τον Τύπο στο παράδειγμα του Μακεδονικού Ζητήματος», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 89-90, σ. 232-274· Παναγιωτοπούλου Ρ., 1998, «Ο Τύπος και το Μακεδονικό Ζήτημα: Ενημέρωση και επιδράσεις», στο Παναγιωτοπούλου Ρ. κ.ά. (επιμ.), *Η κατασκευή της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 115-138, και Δεμερτζής Ν. και Αρμενάκης Α., 1998, «Εθνική ταυτότητα και εθνικά θέματα στα ΜΜΕ», στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχος 23, σ. 115-138.

2. Βλέπε De Fleur M. and Ball-Rocchach S., 1989 (5th edition), *Theories of Mass Communication*, New York, Longman, σ. 297-335, και McLeod J. M. and Becker L., 1981, «The Uses and Gratifications Approach to Political Communication Research», στο Nimmo D. and Sanders K. R. (eds), *Handbook of Political Communication*, London, Sage, σ. 67-100.

ΜΜΕ το ρόλο της τέταρτης εξουσίας, του «Κέρβερου» και «θεματοφύλακα» της δημοκρατίας, και οι εκπρόσωποι των ΜΜΕ απολαμβάνουν τους τίτλους και τα προνόμια που τούς προσδίδει αυτή η λειτουργία τους.

Η ενημέρωση που προσφέρουν τα ΜΜΕ στο κοινό έχει αντίκτυπο σε πολλά επίπεδα της καθημερινής του ζωής. Σε γενικές γραμμές, η εστίαση της προσοχής στον κόσμο πέρα από την άμεση εμπειρία και οι ανησυχίες μας για τα θέματα της ημέρας, όλα επηρεάζονται από την ενημέρωση που εισπράττουμε σε ημερήσια βάση από τα ΜΜΕ. Μερικές φορές, ιδίως σε κρίσιμες καταστάσεις, ολόκληρη η συμπεριφορά μας υπαγορεύεται στιγμιαία και ενδεχομένως απόλυτα από τις ειδήσεις που μας προσφέρουν τα ΜΜΕ. Ήδη από το 1922, ο Walter Lippmann επεσήμανε το ρόλο των ΜΜΕ όσον αφορά τον προσδιορισμό της κοινωνικής πραγματικότητας πέρα από τα άμεσα προσωπικά και οικογενειακά ενδιαφέροντα των μελών του κοινωνικού συνόλου.³

Τα θέματα, τα πρόσωπα και οι καταστάσεις απέναντι στα οποία τα μέλη του κοινού έχουν μια στάση υποστήριξης ή απόρριψης, τα σημεία εκείνα της προσοχής σχετικά με τα οποία οι έρευνες της κοινής γνώμης αναζητούν τη βούληση του κοινού, είναι στοιχεία σχετικά με τα οποία ο Lippmann προέβη σε μια σημαντική διάκριση ανάμεσα στο περιβάλλον (που σημαίνει: ο κόσμος που πραγματικά είναι εκεί έξω) και στο αντιλαμβανόμενο περιβάλλον (που σημαίνει: οι προσωπικές ιδιαίτερες αντιλήψεις γι' αυτόν τον κόσμο). Και όπως υποστήριξε ο Lippmann, είναι τα ΜΜΕ που διαμορφώνουν τόσο πολλές από τις εικόνες αυτές στο μυαλό μας. Αν και η άποψη αυτή συμβάδιζε με την εκτίμηση της εποχής του, μιας εποχής που μέσα από τις εμπειρίες του μεσοπολέμου θεωρούσε σχεδόν απόλυτη τη δύναμη των ΜΜΕ, που έχει αποδοθεί με τη θεώρηση της «υποδόριας ένεσης».⁴ Ωστόσο, ορισμένα στοιχεία της θεωρίας αυτής που αναφέρονται στη δύναμη των ΜΜΕ επανέρχονται στις μέρες μας. Στο ενδιαμέσο πάντως, μεταγενέστερες έρευνες έφεραν στο προσκήνιο και τη δύναμη του ατόμου, το οποίο κρίνει τον κόσμο σύμφωνα με τις προσωπικές του αξιολογήσεις και το άμεσο κοινωνικό του περιβάλλον.⁵ Άλλωστε,

---

3. Lippmann W., 1922 (πρώτη έκδοση), *Public Opinion*, New York, MacMillan, στα ελληνικά Lippmann W., 1988, *Η κοινή γνώμη* (μετάφραση: Γ. Καραγιάννης), Αθήνα, Κάλβος.

4. ΜακΚουέιλ Ντ., 1997, *Εισαγωγή στη θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα, Καστανιώτης.

5. Klapper J., 1961, *The Effects of Mass Communication*, New York, Free Press.

θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι ο σκοπός των επαγγελματιών δημοσιογράφων δεν είναι να πείσουν κανέναν για οτιδήποτε. Οι κανόνες της αντικειμενικής καταγραφής ή αφήγησης των συμβάντων που έχουν κυριαρχήσει στη δυτική επαγγελματική δημοσιογραφική πρακτική και θεωρία απαρνούται σαφώς οποιαδήποτε προσπάθεια για να πείσουν.

Βέβαια από την άλλη πλευρά, οι ειδήσεις της ημέρας δεν είναι παρά εξιστορήσεις των συμβάντων. Και όπως όλες οι ιστορίες, πλάθουν την εμπειρία για μας, δια φωτίζουν πολλές από τις πολυπλοκότητες του περιβάλλοντος και προσφέρουν μια εξευγενισμένη, ίσως και μυθιστορηματική εκδοχή, στην οποία τονίζονται λίγα αντικείμενα και προβάλλονται επιλεγμένα χαρακτηριστικά και διαστάσεις.

Πιο πρόσφατες έρευνες που εστιάστηκαν στην προσοχή και στον τρόπο με τον οποίο τα μέλη του κοινού αντιλαμβάνονται την ενημέρωση που τους παρέχεται από τα ΜΜΕ κατέδειξαν ότι το κοινό όχι μόνο μαθαίνει κάποια γεγονότα από την έκθεσή τους στα ΜΜΕ, αλλά ότι μαθαίνει ακόμη για τη σημασία των θεμάτων από την έμφαση που τους δίνεται από τα μέσα ενημέρωσης. Στο σημείο αυτό βρίσκεται η πιο σημαντική επίδραση των ΜΜΕ: η ικανότητά τους δηλαδή να οριοθετούν τον κόσμο μας για μας. Όπως παρατήρησε ο Cohen, ο Τύπος μπορεί να μη μας λείει πολύ επιτυχώς το τι να σκεφτούμε, αλλά έχει εξαιρετική επιτυχία στο να μας λείει *περί τίνος να σκεφτούμε!*⁶ Αυτή η ικανότητα των ΜΜΕ να διαμορφώνουν τις απόψεις του κοινού και να επηρεάζουν μακροπρόθεσμα τις αντιλήψεις του θεωρείται η πιο σημαντική επίδραση της μαζικής επικοινωνίας. Όπως επισημαίνουν οι David Paletz και Robert Entman, «τα ΜΜΕ σταθεροποιούν τις κυρίαρχες απόψεις, θέτουν τις προτεραιότητες, μεγεθύνουν γεγονότα και θέματα, μερικές φορές αλλάζουν απόψεις και σε τελική ανάλυση καθορίζουν τις επιλογές».⁷

Η θεώρηση της θεματολογίας (agenda-setting) συνδέεται με αυτή την οπτική, σύμφωνα με την οποία τα ΜΜΕ έχουν την ικανότητα να μεταφέρουν ένα σημαντικό θέμα των δικών τους θεματολογιών στη δημόσια θεματολογία.⁸ Μέσω της καθημερινής κάλυψης των κοινωνικών και των

---

6. Cohen B., *The Press and Foreign Policy*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, σ. 13.

7. Paletz D. L. and Entman R. M., 1981, *Media, Power, Politics*, New York, Free Press, σ. 189.

8. Βλέπε MacCombs M. and Shaw D., 1972, «The Agenda Setting Function of Mass Media», στο *Public Opinion*, vol. 36, σ. 176-187.

πολιτικών δρώμενων, καταστάσεων και θεσμών, τα μέσα ενημέρωσης επηρεάζουν τη θεματολογία του κοινού. Και αυτό γιατί μέσα από τα άρθρα και τις ειδήσεις που αναφέρονται σε ορισμένα γεγονότα και περιστατικά, και τα οποία τελικά παρουσιάζονται στο κοινό, κάποια χρησιμοποιούνται επί μακρόν και επιδεικνύονται με εξέχοντα τρόπο. Άλλα τυχαίνουν σύντομης ή πρόσκαιρης μόνο προσοχής. Οι εφημερίδες, π.χ., δηλώνουν καθαρά τη δημοσιογραφική υπεροχή ενός άρθρου μέσα από την τοποθέτησή του στην ανάλογη σελίδα, τον τίτλο και τον αριθμό των λέξεών του.

Με άλλα λόγια, τα ΜΜΕ όχι μόνο αποφασίζουν σε μεγάλο βαθμό για την ενημέρωσή μας γενικά, παρέχοντας τα κύρια στοιχεία για τις εικόνες για τον κόσμο, αλλά και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα αξιολογούμε και τα ιεραρχούμε. Πρόκειται για τη «διαδικασία κριτηρίων αξιολόγησης» (priming), δηλαδή ότι τα ΜΜΕ μπορούν να μεταβάλουν τις οπτικές με τις οποίες οι άνθρωποι αξιολογούν τους θεσμούς εστιάζοντας την προσοχή τους σε ένα θέμα παρά σε κάποιο άλλο.⁹

Τα ΜΜΕ έχουν την ικανότητα να κάνουν αυτό, δηλαδή να δημιουργούν προτεραιότητες και απόψεις, επειδή τα μέλη του κοινού όλο και περισσότερο εξαρτώνται από τα ΜΜΕ για ενημέρωση και προσανατολισμό. Τούτο οφείλεται στο ότι τα ΜΜΕ στην εποχή μας αποτελούν τη σχεδόν μοναδική πηγή ενημέρωσης για τα δρώμενα, άρα είναι επόμενο το κοινό να εξαρτάται όλο και περισσότερο από αυτά.¹⁰ Ο Maxwell McCombs και ο Donald

---

9. Iyengar S. and Kinder D., 1987, *News that Matters: Television and American Opinion*, Chicago, University of Chicago Press, και McCombs M., Weaver D. and Edelman, 1991, *Contemporary Public Opinion*, New Jersey, Lawrence Erlbaum, σ. 17-21, στα ελληνικά, 1996, *Τα ΜΜΕ και η κοινή γνώμη* (μετάφραση: Γ. Κοβαλένκο), Αθήνα, Καστανιώτης. Επίσης, Wanta W. and Foote J., «The President-News Media Relationship: A Time Series Analysis of Agenda-Setting», 1994, στο *Journal of Broadcasting and the Electronic Media*, No 4, σ. 437-448.

10. Οι Becker και Whitney επισημαίνουν την εξέλιξη αυτής της εξάρτησης: «Καθώς το κοινωνικό σύστημα καθίσταται όλο και πιο περίπλοκο και οι διαπροσωπικοί διαλυοί της επικοινωνίας δεν επαρκούν, τα μέλη του κοινωνικού συνόλου εξαρτώνται όλο και περισσότερο από τα ΜΜΕ. Το αποτέλεσμα είναι ότι στις σύγχρονες αστικοποιημένες και βιομηχανοποιημένες κοινωνίες τα μέλη τους είναι σχεδόν καθολικά εξαρτημένα από τα ΜΜΕ για την καθημερινή τους ενημέρωση». Βλέπε Becker W. L. and Whitney D. C., 1980, «Effects of Media Dependencies», στο *Communication Research*, vol. 7, σ. 95-120. Η Doris Graber δίνει ένα παράδειγμα αυτής της εξάρτησης στα ΜΜΕ: «Ας υποθέσουμε ότι όλα τα ΜΜΕ σταματούν να λειτουργούν και παραμένουν ανενεργά για ένα χρόνο. Θα είμαστε χωρίς εξωτερικές και εσωτερικές ειδήσεις. Χωρίς εμνηνίες για τις δυσκολίες ή αποτυχίες των δημοσίων υπηρεσιών. Χωρίς ανακοινώσεις για νέα προγράμματα και διευκολύνσεις. Οι πρόεδροι, οι κυβερνήτες, οι δήμαρχοι, οι νομοθέτες σε όλα τα επίπεδα θα ήταν περισσότερο αδρανείς ή αργοί καθώς δεν θα γνωρίζαμε τις πράξεις τους και τι αυτές σημαίνουν». Βλέπε, Graber D., 1984 (2nd edition), *Mass Media and American Politics*, Washington, D. C., Congressional Quarterly Press, σ. ix.

Shaw έχουν επισημάνει ότι ένας από τους παράγοντες που προτρέπουν στη χρήση των ΜΜΕ είναι η «ανάγκη για προσανατολισμό».¹¹ Η ανάγκη αυτή δημιουργείται όταν το ενδιαφέρον σ' ένα θέμα είναι υψηλό και υπάρχει σημαντικός βαθμός αβεβαιότητας για το νόημα του μηνύματος. Επομένως, ένα μήνυμα με υψηλό ενδιαφέρον, το οποίο έχει παράλληλα και στοιχεία αβεβαιότητας ως προς την έκβασή του, οδηγεί στην αύξηση της χρήσης των ΜΜΕ από τους πολίτες. Τούτο με τη σειρά του αυξάνει την πιθανότητα μεγαλύτερης επιρροής από τα ΜΜΕ. Όπως παρατηρούν οι Doris Graber και η Gaye Tuchmann, «διαμέσου των ΜΜΕ, τα μέλη μιας κοινωνίας μαθαίνουν για τους εαυτούς τους και τους άλλους, για τους θεσμούς τους, τους αρχηγούς τους και τους τρόπους ζωής τους, καθώς και γι' αυτούς άλλων εθνών και λαών...οι ειδήσεις στοχεύουν να μας πουν αυτό που θέλουμε να ξέρουμε, χρειαζόμαστε να ξέρουμε και πρέπει να ξέρουμε...».¹²

3. ΤΑ ΜΜΕ ΚΑΙ Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Ένας από τους θεσμούς της κοινωνίας είναι και οι Ένοπλες Δυνάμεις (ΕΔ). Ωστόσο, δεν αντιμετωπίζονται όλοι οι θεσμοί της κοινωνίας από τα ΜΜΕ με τον ίδιο τρόπο. Αντίθετα, αυτό που διεθνώς παρατηρείται είναι ότι τα ΜΜΕ και οι δημοσιογράφοι αντιδρούν σε όλες τις κοινωνικές ομάδες και θεσμούς, όχι μόνον διαμέσου των δημοσιογραφικών κριτηρίων αξιολόγησης, αλλά και σύμφωνα με το βαθμό του σεβασμού (ή έλλειψης αυτού) τον οποίο θεωρούν ότι έχει δοθεί στο συγκεκριμένο θεσμό από το κυρίαρχο σύστημα των αξιών μιας κοινωνίας μέσα στην οποία τα ΜΜΕ λειτουργούν.

Οι Ένοπλες Δυνάμεις είναι ένας από τους θεσμούς της κοινωνίας μας που αντιμετωπίζεται με παρόμοιο τρόπο. Κατ' αρχάς σε ό,τι αφορά τη σχέση των ΕΔ και των ελληνικών ΜΜΕ παρατηρείται μια αντιφατική εικόνα: Από τη μια πλευρά, οι ΕΔ θεωρούνται λίγο-πολύ «ταμπού και εθνικό στεγανό» και έτσι δε γίνεται, όπως λένε, «λόγος για πολλά πράγματα δημόσια», ενώ από την άλλη, θεωρούνται αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας μας, καθώς αποτελούν όχι μόνον τον πολυαριθμότερο και ευρύτερο δημόσιο οργανισμό, αλλά και ζωτικό φορέα της εδαφικής ακε-

---

11. McCombs M. and Shaw D., 1977, *The Emergence of American Political Issues: The Agenda Setting Function of the Press*, St. Paul, West, σ. 5.

12. Graber D., Tuchman G., 1978, *Making News: A Study in the Social Construction of Reality*, New York, Free Press, σ. 6.

ραιότητας της χώρας,¹³ με αποτέλεσμα να γίνονται ιδιαίτερη «πηγή» ειδήσεων και παρακολούθησης από τα ΜΜΕ. Αυτό οφείλεται στο ότι οι ΕΔ, όπως και άλλοι θεσμοί της κοινωνία μας, π.χ. η Εκκλησία, θεωρούνται, όπως επισημαίνουν οι Blumler και Gurevitch, «ιεροκρατικοί» (sacerdotal), με αποτέλεσμα να απολαμβάνουν μια διαφορετική μεταχείριση από τα ΜΜΕ.¹⁴ Κι αυτό φαίνεται από τις περιόδους ηρεμίας, όπως διαπιστώθηκε και στη δική μας έρευνα. Από την άλλη πλευρά, αυτό δεν σημαίνει ότι, ανάλογα με τις περιστάσεις, οι ΕΔ δεν αντιμετωπίζονται με το συνήθη δημοσιογραφικό τρόπο και ότι η ιεροκρατική μεταχείριση δεν αντικαθίσταται από μια περισσότερο ρεαλιστική σύμφωνα με τα δημοσιογραφικά κριτήρια, κυρίως όταν αναφέρονται στα πρόσωπα που εκπροσωπούν τις ΕΔ, δηλαδή την πολιτικο-στρατιωτική ηγεσία.

Η παραπάνω σκέψη υποδηλώνει ότι τα μέσα ενημέρωσης αντιμετωπίζουν ομάδες, θεσμούς και καταστάσεις με έναν πολυποικίλο τρόπο. Όπως αναφέρουν οι Blumler και Gurevitch, η κάλυψη των ΜΜΕ όσον αφορά ένα συγκεκριμένο θεσμό αντικατοπτρίζει την αλληλόδραση δύο επιπέδων επιρροής: το ένα επίπεδο, σε λιγότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, έχει να κάνει με τη δύναμη που έχει η ιεροκρατική διάσταση ενός θεσμού στην κλίμακα των αξιών μιας κοινωνίας, το δεύτερο συνδέεται με το βάρος των δημοσιογραφικών αξιών που συνδέονται με περιστατικά και γεγονότα που απορρέουν από τον εν λόγω θεσμό ή από αυτούς που τον εκπροσωπούν.¹⁵

Το σχήμα αυτό ισχύει και στην περίπτωση της σχέσης των ελληνικών ΕΔ με τον αθηναϊκό Τύπο. Γενικά, οι ΕΔ αντιμετωπίζονται από τον Τύπο μέσα από μια ιεροκρατική διάσταση, η οποία όμως εγκαταλείπεται ανάλογα με τις περιστάσεις και τα πρόσωπα και αντικαθίσταται από μια περισσότερο συνήθη ή τυπική δημοσιογραφική προσέγγιση. Σε αυτή τη σχέση παρεμβάλλονται έντονα οι πολιτικές και ιδεολογικές τοποθετήσεις των εφημερίδων. Άλλωστε είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα η πολιτική συνιστώ-

13. Για μια σφαιρική ανάλυση του ρόλου των Ενόπλων Δυνάμεων στην ελληνική κοινωνία, βλέπε τη μελέτη του Δημήτρη Χαρολάμπη, 1985, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας. Βλέπε, επίσης, το ειδικό αφιέρωμα της επιθεώρησης *Νέα Κοινωνιολογία*, «Κριτική του Ελληνικού Στρατού», τεύχος 2. Όσον αφορά το θεσμικό καθεστώς των ΕΔ μετά τη μεταπολίτευση, βλέπε το έργο του Νίκου Αλιφιάτου, 1987, *Η συνταγματική θέση των Ενόπλων Δυνάμεων: Η αρχή του πολιτικού ελέγχου*, Αθήνα, Σάκκουλας.

14. Blumler J. and Gurevitch M., 1995, *The Crisis of Public Communication*, London, Routledge, σ. 56-57.

15. *Ibid.*

σα είχε για τον Τύπο, από τις πρώτες κιόλας στιγμές, μεγάλη βαρύτητα. Η ιδιοτυπία αυτή γίνεται εξίσου αισθητή στα θέματα και τις ειδήσεις που σκιαγραφούν τις ΕΔ σε περιόδους έντασης, οι οποίες τελικά κρίνονται αναλόγως της πολιτικής γραμμής που υιοθετεί η κάθε εφημερίδα.

4. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Στόχος της παρούσης μελέτης είναι η περιγραφή και ανάλυση της εικόνας των ΕΔ, έτσι όπως αυτή προβάλλεται μέσω του ημερήσιου αθηναϊκού Τύπου. Για την επίτευξη του στόχου της ασχοληθήκαμε με δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η πρώτη περίοδος (από εδώ και στο εξής πρώτη περίοδος) περιλαμβάνει δύο υποπεριόδους για την καλύτερη ανάλυση και κατανόηση των γεγονότων: τους μήνες Ιούλιο, Αύγουστο, Σεπτέμβριο του 1990 και Ιανουάριο, Φεβρουάριο, Μάρτιο του 1991. Η δεύτερη περίοδος (από εδώ και στο εξής δεύτερη περίοδος) περιλαμβάνει επίσης δύο αντίστοιχες υποπεριόδους για τις ανάγκες της μελέτης: τους μήνες Σεπτέμβριο, Οκτώβριο, Νοέμβριο του 1995 και Ιανουάριο, Φεβρουάριο του 1996.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε τη σημασία της επιλογής αυτών των δύο διαφορετικών περιόδων στην έρευνά μας, αφού στην πρώτη περίοδο στην κυβέρνηση είναι η Νέα Δημοκρατία, ενώ στη δεύτερη περίοδο στην κυβέρνηση είναι το ΠΑΣΟΚ, γεγονός που μας δίνει την ευκαιρία να διερευνήσουμε τη στάση του αθηναϊκού Τύπου απέναντι στις ΕΔ υπό το καθεστώς δύο διαφορετικών πολιτικών κυβερνήσεων. Επίσης, η επιλογή των συγκεκριμένων περιόδων δεν έγινε τυχαία. Σκοπός ήταν η εξέταση της εικόνας των ΕΔ σε περιόδους ηρεμίας, εντάσεως και κρίσεως. Στην πρώτη περίοδο, η υποπερίοδος Ιουλίου έως τα μέσα Αυγούστου του 1990 χαρακτηρίζεται από σχετική ηρεμία, ενώ ένταση καταγράφεται από τα μέσα Αυγούστου έως και το Σεπτέμβριο του 1990, καθώς τότε ελήφθη η απόφαση για την αποστολή της φρεγάτας «Λήμνος» στον Περσικό Κόλπο. Επίσης, η υποπερίοδος Ιανουάριος-Μάρτιος 1991 ξεκινά από μια φάση έντασης, κλιμακώνεται σε κρίση για να λήξει σε μια σχετική ηρεμία. Η φρεγάτα βρίσκεται ήδη στον Περσικό, ο πόλεμος είναι γεγονός, οι ΕΔ βρίσκονται σε ετοιμότητα και επιφυλακή και η ένταση κλιμακώνεται σε κρίση με την πτώση του μεταγωγικού αεροσκάφους C-130 στο όρος Όθρυς.

Αντίστοιχα, και στη δεύτερη περίοδο που εξετάσαμε, επιλέξαμε επίσης υποπεριόδους που με τη σειρά τους χαρακτηρίζονται από ηρεμία και

ένταση, αφού στόχος κι εδώ ήταν η μελέτη της εικόνας των ΕΔ σε μια περίοδο σχετικής ηρεμίας, έντασης και κρίσης (με αφορμή τις βραχονησίδες των Ιμίων), αλλά με διαφορετική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των ΕΔ.

Ο λόγος της επιλογής αυτών των περιόδων, όπου δύο διαφορετικά πολιτικά κόμματα είχαν την ευθύνη της διακυβέρνησης της χώρας και αντίστοιχα της ηγεσίας των ΕΔ, οφείλεται στο ότι θέλαμε επίσης να δούμε αν η πολιτική τοποθέτηση μιας εφημερίδας αποτελεί και τον κυριότερο λόγο της θετικής ή αρνητικής της στάσης. Κι αυτό, γιατί μπορεί και στη χώρα μας οι ΕΔ να αντιμετωπίζονται ως «εθνικό στεγανό» και να απολαμβάνουν μια ιεροκρατική μεταχείριση από τον Τύπο, αυτό όμως δεν ισχύει για όλες τις διαστάσεις της οργανωτικής δομής των ΕΔ. Έτσι, αποφασίσαμε να διακρίνουμε τα δημοσιεύματα που αναφέρονται στις ΕΔ σε επτά μεγάλες κατηγορίες, σύμφωνα βέβαια και με τα δημοσιεύματα που ανακαλύπτουμε κατά τη διάρκεια της έρευνας. Κατηγοριοποιήσαμε, λοιπόν, τα δημοσιεύματα στις παρακάτω επτά κατηγορίες, οι οποίες θεωρήσαμε ότι καλύπτουν το φάσμα των διαστάσεων και δημοσιεύσεων του Τύπου για τις ΕΔ. Οι κατηγορίες αυτές είναι:

- Η πολιτική ηγεσία των ΕΔ, και κυρίως δημοσιεύματα που αναφέρονται στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας και στον Αναπληρωτή ή Υφυπουργό.
- Η στρατιωτική ηγεσία, δημοσιεύματα που αναφέρονται στα πρόσωπα των Αρχηγών των Γενικών Επιτελείων και του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας.
- Η αμυντική ικανότητα, δημοσιεύματα που αναφέρονται στο αξιόμαχο και την αμυντική ικανότητα και ετοιμότητα των ΕΔ.
- Το μόνιμο στρατιωτικό προσωπικό, δημοσιεύματα που αναφέρονται στην κατηγορία αυτή του προσωπικού των ΕΔ.
- Το στρατεύσιμο στρατιωτικό προσωπικό, δηλαδή δημοσιεύματα που αναφέρονται στους κληρωτούς και στις συνθήκες διαβίωσής τους στο στρατεύμα.
- Οι δημόσιες εκδηλώσεις, δημοσιεύματα που αναφέρονται σε σχεδιασμένες προοπτικές των ΕΔ, όπως η Ναυτική Εβδομάδα, που αποσκοπούν να προσφέρουν μια θετική εικόνα για τις ΕΔ στο κοινωνικό σύνολο και, τέλος,
- η γενική κατηγορία «διάφορα», η οποία περιλαμβάνει ατυχήματα και άλλα συμβάντα που δεν εμπίπτουν στις υπόλοιπες κατηγορίες.

Στις δύο εξεταζόμενες περιόδους της μελέτης, διερευνήσαμε τα δημοσιεύματα από δεκατρείς αθηναϊκές, αλλά με πανελλήνια κυκλοφορία εφημερίδες. Αυτές είναι οι: *Καθημερινή*, *Ριζοσπάστης*, *Αυγή*, *Λόγος*, *Τα Νέα*, *Απογευματινή*, *Ελευθεροτυπία*, *Ελεύθερος Τύπος*, *Έθνος*, *Αυριανή*, *Ελεύθερη Ωρα*, *Νίκη* και *Το Βήμα*. Στην πρώτη περίοδο καταγράψαμε και τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Πρώτη*, *Επικαιρότητα*, *Μεσημβρινή* και *Δημοσιογράφος*, οι οποίες είχαν διακόψει την έκδοσή τους στη δεύτερη εξεταζόμενη περίοδο. Επίσης, στη δεύτερη περίοδο καταγράψαμε και τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Αδέσμευτος Τύπος*, *Ελεύθερος* και *Το Παρόν*. Κατά την πρώτη περίοδο καταγράψαμε δημοσιεύματα από 17 τίτλους εφημερίδων και στη δεύτερη περίοδο από 16 εφημερίδες¹⁶ (για τις κυκλοφορίες των εφημερίδων βλ. Παράρτημα, Πίνακας 1 και Πίνακας 2).

Επειδή, όπως θα δούμε παρακάτω, οι ΕΔ αντιμετωπίζονται και με πολιτικά κριτήρια από τις εφημερίδες, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι όσον αφορά την πρώτη περίοδο που εξετάσαμε (α) στην κατηγορία των συμπολιτευόμενων εφημερίδων θα μπορούσε να πει κανείς ότι ανήκουν οι εφημερίδες *Ελεύθερος Τύπος*, *Μεσημβρινή*, *Απογευματινή* και εν μέρει η *Ελεύθερη Ωρα*. Εξετάσαμε επίσης (β) την κατηγορία των εφημερίδων που ανήκουν στην αντιπολίτευση, την οποία αποτελούν οι εφημερίδες *Ελευθεροτυπία*, *Έθνος*, *Τα Νέα*, *Επικαιρότητα*, *Πρώτη*, *Αυριανή*, *Νίκη*, *Δημοκρατικός Λόγος*, (γ) τις εφημερίδες που πρόσκεινται στην αριστερά (*Αυγή* και *Ριζοσπάστης*), και (δ) τις θεωρούμενες σχετικά ουδέτερες εφημερίδες (*Καθημερινή*, *Το Βήμα* και *Δημοσιογράφος*).

Όσον αφορά τη δεύτερη περίοδο που εξετάσαμε, θα μπορούσαν να γίνουν οι ακόλουθες ομαδοποιήσεις των εφημερίδων: (α) στην κατηγορία των συμπολιτευόμενων ανήκουν οι εφημερίδες *Τα Νέα*, *Ελευθεροτυπία*, *Έθνος*, *Αυριανή*, *Νίκη*, *Δ. Λόγος*, (β) στις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες θα μπορούσε κάποιος να κατατάξει τις *Απογευματινή*, *Ελεύθερος Τύπος*, *Αδέσμευτος Τύπος*, *Ελεύθερος* και *Ελεύθερη Ωρα*, (γ) εφημερίδες της αριστεράς (*Ριζοσπάστης* και *Αυγή*), και (δ) εφημερίδες που θεωρούνται μάλλον ουδέτερες, όπως η *Καθημερινή*, *Το Βήμα* και *Το Παρόν*.

Παραθέτουμε επίσης τα κυκλοφοριακά μεγέθη των εφημερίδων από τις οποίες προήλθαν τα δημοσιεύματα που εξετάσαμε, σε περίπτωση που κάποιος επιθυμεί να διακρίνει τα δημοσιεύματα των εφημερίδων με βάση την κυκλοφορία τους. Λόγου χάρι, όπως δείχνουν οι Πίνακες 1 και 2, το

16. Δεν λάβαμε υπόψη τα εξειδικευμένα έντυπα που αναφέρονται στις ΕΔ, όχι μόνο γιατί δεν αποτελούσαν το αντικείμενο της έρευνας, αλλά και γιατί στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε την εικόνα των ΕΔ από τον Τύπο προς το ευρύ κοινό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Οι Ενοπλες Δυνάμεις και ο Τύπος στην πρώτη περίοδο.
Συγκεντρωτικός ανά κατηγορία της μελέτης και εφημερίδες

Κατηγορία	Ιουλ./Αύγ./ Σεπ. 1990	Ιαν./Φεβ./ Μάρ. 1991	Σύνολο	Ποσοστό %
Πολιτική ηγεσία	185	125	310	18,74
Στρατιωτική ηγεσία	44	118	162	9,80
Άμυνα	255	285	540	32,65
Μόνιμο στρ. προσωπικό	45	51	96	5,80
Στρατεύς. στρ. προσωπικό	117	69	186	11,25
Δημόσιες εκδηλώσεις	82	30	112	6,77
Διάφορα	34	214	248	14,99
Σύνολο	762	892	1.654	100,0

Κατηγορία	Αρνητικά	Θετικά	Ουδέτερα	Σύνολο
Πολιτική ηγεσία	152	126	32	310
Στρατιωτική ηγεσία	98	31	32	162
Άμυνα	192	130	218	540
Μόνιμο στρ. προσωπικό	61	15	20	96
Στρατεύς. στρ. προσωπικό	125	45	16	186
Δημόσιες εκδηλώσεις	19	73	20	112
Διάφορα	124	25	100	248
Σύνολο	771	445	438	1.654
Ποσοστό	46,61%	26,90%	26,48%	100,0

Εφημερίδα	Σύν.	%	Αρν.	%	Θετ.	%	Ουδ.	%
Τα Νέα	181	10,9	72	9,34	38	8,54	71	16,2
Ελευθεροτυπία	151	9,13	61	7,91	36	8,10	54	12,3
Εθνος	117	7,07	37	4,8	37	8,31	43	9,82
Πρώτη	22	1,33	13	1,7	4	0,99	5	1,14
Επικαιρότητα	104	6,29	51	6,6	21	4,72	32	7,31
Αυγή	36	2,18	23	2,99	6	1,35	7	1,60
Ριζοσπάτης	157	9,45	107	13,9	15	3,34	35	8,0
Ελεύθερος Τύπος	128	7,74	8	10,38	91	20,4	29	6,62
Απογευματινή	123	7,44	6	0,78	82	18,4	35	8,0
Μεσημβρινή	83	5,02	3	0,40	46	10,3	34	7,76
Καθημερινή	80	4,84	6	0,78	40	8,99	34	7,76
Ελευθερη Ωρα	80	4,84	56	7,26	14	3,15	10	2,28
Νίκη	109	6,60	97	10,6	3	0,68	9	2,05
Αυριανή	184	11,1	162	21,10	4	0,99	18	4,1
Δ. Λόγος	74	4,48	67	8,72	3	0,68	4	0,91
Το Βήμα	22	1,33	1	0,18	5	1,10	16	3,65
Δημοσιογράφος	3	0,18	1	0,18	0	0	2	0,46
Σύνολο	1.654	100,0	771	100,0	445	100,0	438	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οι Ένοπλες Δυνάμεις και ο Τύπος στη δεύτερη περίοδο.
Συγκριτικός ανά κατηγορία της μελέτης και εφημερίδες

Κατηγορία	Σεπτ./Οκτ./ Νοε. 1995	Ιαν./Φεβ. 1996	Σύνολο	Ποσοστό
Πολιτική ηγεσία	360	168	528	41,44
Στρατιωτική ηγεσία	44	103	147	11,53
Άμυνα	121	107	228	17,97
Μόν. στρ. προσωπικό	85	30	115	9,02
Στρατεύς. στρ. προσωπικό	54	33	87	6,82
Δημόσιες εκδηλώσεις	37	9	46	3,61
Διάφορα	53	69	122	9,57
Σύνολο	754	519	1.273	100,0

Κατηγορία	Αρνητικά	Θετικά	Ουδέτερα	Σύνολο
Πολιτική ηγεσία	305	68	155	528
Στρατιωτική ηγεσία	99	15	33	147
Άμυνα ¹⁰⁹	48	71	228	
Μόν. στρ. προσωπικό	61	25	29	115
Στρατεύς. στρ. προσωπικό	43	13	31	87
Δημόσιες εκδηλώσεις	13	18	15	46
Διάφορα	62	19	41	122
Σύνολο	692	206	375	1.273
Ποσοστό	54,35%	16,18%	29,45%	100,0

Εφημερίδα	Σύν.	%	Αρν.	%	Θετ.	%	Ουδ.	%
Καθημερινή	68	5,34	34	4,91	9	4,36	25	6,66
Ριζοσπάστης	49	3,84	38	5,49	0	0	11	2,93
Αιγή	20	1,57	14	2,02	0	0	6	1,6
Δ. Λόγος	35	2,74	5	0,72	11	5,33	19	5,06
Τα Νέα	117	9,19	53	7,65	22	10,67	42	11,2
Απογειωτική	162	12,72	104	15,02	13	6,31	45	12,2
Ελευθεροτυπία	157	12,33	76	10,98	28	13,59	53	14,13
Ελεύθερος Τύπος	156	12,25	109	15,75	15	7,28	32	8,53
Αδέσμευτος Τύπος	94	7,38	73	10,54	6	2,91	15	4
Εθνος	147	11,54	71	10,26	28	13,59	48	12,8
Αυριανή	21	1,64	7	1,01	7	3,39	7	1,86
Ελεύθερος	54	4,24	30	4,33	7	3,39	17	4,53
Ελεύθερη Ωρα	94	7,38	43	6,21	30	14,56	21	5,6
Νίκη	37	2,90	12	1,73	10	4,85	15	4
Το Βήμα	53	4,16	16	2,31	18	8,73	19	5,06
Το Παρόν	9	0,70	7	1,01	2	0,97	0	0
Σύνολο	1.273	100,0	692	100,0	206	100,0	375	100,0

25% των δημοσιευμάτων, ιδίως τα αρνητικής φύσης άρθρα και σχόλια (και κάποιος θα πρόσθετε «τα πιο καυστικά»), προέρχονται από εφημερίδες μικρής κυκλοφορίας.

Ανάλογα με τον περιεχόμενο του κάθε δημοσιεύματος τα διακρίναμε σε θετικά, αρνητικά και ουδέτερα. Χαρακτηρίσαμε επίσης τα δημοσιεύματα ως ελάσσονα (κωδικός Mn), ως μεσαία (κωδικός Me) που περιέχουν από 200 έως 500 λέξεις και, τέλος, ως κύρια (κωδικός Mj), δηλαδή αυτά που περιέχουν από 500 έως 2.000 λέξεις. Τα δημοσιεύματα που φέρουν άποψη αναγνωρίζονται από τον κωδικό «ed». Το στοιχείο της άποψης, γνώμης ή θέσης μπορεί να προέρχεται από το ίδιο το κείμενο ή και από τον τίτλο ή υπότιτλο που συνοδεύουν και χαρακτηρίζουν το κείμενο. Έτσι, έχουμε ελάσσονες δημοσιεύσεις με γνώμη, «Mned», μεσαίες με γνώμη, «Med», και τέλος κύριες με γνώμη, «Mjed».

Επειδή θεωρήσαμε ότι μόνο μια απλή παράθεση αριθμών θα ήταν αποσπασματική ερευνητική απόπειρα με αποτέλεσμα τα συμπεράσματα της μελέτης να βασίζονται σε ποσοτική επεξεργασία του υλικού, προβήκαμε επίσης και σε ποιοτική ανάλυση των δημοσιευμάτων, ώστε να αποκτήσουμε πιο ευκρινή εικόνα όσον αφορά το θέμα της συγκεκριμένης μελέτης, αν και δεν μπορούμε, λόγω έλλειψης χώρου, να αναφερθούμε αναλυτικά σε αυτά στο παρόν κείμενο.¹⁷

5. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στη διάρκεια των έξι μηνών, στην πρώτη περίοδο της μελέτης, το σύνολο των δημοσιευμάτων του αθηναϊκού Τύπου που αφορούν τις ΕΔ είναι 1.654, ενώ στη δεύτερη περίοδο είναι 1.273. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι και στις δύο εξεταζόμενες περιόδους οι εφημερίδες αφιέρωσαν κατά μέσο όρο 9 περίπου δημοσιεύματα την ημέρα που αφορούν τις ΕΔ. Τούτο υποδηλώνει ότι οι ΕΔ κατέχουν πάντα υψηλή θέση στη θεματολογία του Τύπου και όπως φαίνεται και στη δημόσια θεματολογία, αν κρίνουμε από τις δημοσκοπήσεις (Πίνακας 3).

Οι εφημερίδες με τα περισσότερα συνολικά δημοσιεύματα για τις ΕΔ στην πρώτη περίοδο είναι: *Αυριανή* με ποσοστό 11,1%, *Τα Νέα* με ποσοστό 10,9%, *Ριζοσπάτης* (9,45%), *Ελευθεροτυπία* (9,13%) και *Ελεύθερος Τύπος* (7,74%). Στη δεύτερη περίοδο τις περισσότερες δημοσιεύσεις για

---

17. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η προσοχή μας στράφηκε στο μήκος και το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων και όχι στο αν αυτά έφεραν ή όχι υπογραφή. Αξίζει πάντως να προσθέσουμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό (περίπου 60%) ήταν ανυπόγραφα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ποιους από τους παρακάτω θεσμούς εμπιστεύεστε σήμερα στην Ελλάδα;

Σύνολο*		Σύνολο**	
Βάση 1.000 (100%)		Βάση 2.400 (100%)	
Κυβέρνηση	9,6%	Κράτος	22,4%
Εκκλησία	29,5%	Εκκλησία	32,3%
Ένοπλες Δυνάμεις	34,4%	Ένοπλες Δυνάμεις	32,7%
Αστυνομία	6,5%		
Επιχειρηματίες	3,4%	Επιχειρηματίες	4,4%
Συνδικαλιστικό Κίνημα	7,6%	Συνδικαλιστικό Κίνημα	8,8%
Δικαιοσύνη	29,2%	Δικαιοσύνη	23,4%
Παιδεία	21,9%	Κόμματα	1,9%
MME	9,2%	MME	6,0%
Χωρίς απάντηση	10,2%	Κανέναν	23,4%

Πηγές: (*) ICAP/ *Ελευθεροτυπία*, 31 Ιουλίου 1995, σ. 4.

(**) ALKO LTD-Πανελλήνια Κοινωνικοπολιτική Έρευνα, Ιανουάριος 1995.

τις ΕΔ έχουν οι: *Απογευματινή* με ποσοστό 12,72%, *Ελευθεροτυπία* (12,33%) και *Ελεύθερος Τύπος* (12,25%). Στην πρώτη περίοδο, τις περισσότερες αρνητικές δημοσιεύσεις έχουν πάλι η *Αυριανή* (21,10%), ο *Ριζοσπάστης* (13,9%) και η *Νίκη* (10,6%). Στη δεύτερη περίοδο οι εφημερίδες με τις περισσότερες αρνητικές δημοσιεύσεις είναι ο *Ελεύθερος Τύπος* (15,7%), η *Απογευματινή* (15,02%), η *Ελευθεροτυπία* (10,98%), ο *Αδέσμευτος Τύπος* (10,54%) και το *Έθνος* (10,26%). Στην πρώτη περίοδο τις περισσότερες θετικές δημοσιεύσεις έχουν ο *Ελεύθερος Τύπος* (20,4%), η *Απογευματινή* (18,43%) και η *Μεσημβρινή* (10,34%). Αντίστοιχα, στη δεύτερη περίοδο τις περισσότερες θετικές έχουν η *Ελεύθερη Ωρα* (14,56%), το *Έθνος* και η *Ελευθεροτυπία* (από 13,59% αντίστοιχα) και *Τα Νέα* (10,67%). Τέλος, τις περισσότερες ουδέτερες στην πρώτη περίοδο έχουν *Τα Νέα* (16,21%), η *Ελευθεροτυπία* (12,3%) και το *Έθνος* (9,82%). Αντίστοιχα στη δεύτερη περίοδο οι: *Ελευθεροτυπία* (14,13%), *Έθνος* (12,8%), *Απογευματινή* (11,2%) και *Τα Νέα* (11,2%).

Ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι και στις δύο εξεταζόμενες περιόδους παρατηρείται ένας ιδιαίτερα σημαντικός αριθμός δημοσιευμάτων που φέρουν αρνητική κρίση. Σύμφωνα με τον Πίνακα 1, τα αρνητικά δημοσιεύματα στην πρώτη περίοδο στο σύνολό τους αποτελούν το 46,61%, ενώ τα θετικά καταλαμβάνουν το 26,90% του συνόλου των δημοσιευμάτων και τα ουδέτερα το 26,48%. Αντίστοιχη εικόνα παρατηρείται και στη δεύτερη περίοδο, όπου 54,35% του συνόλου των δημοσιευμάτων είναι αρνητικά, ενώ τα θετικά συγκεντρώνουν το 16,18% και τα ουδέτερα το 29,45%

(Πίνακας 2). Όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια, η πολιτική ηγεσία και η αμυντική ικανότητα των ΕΔ είναι οι κατηγορίες που προσελκύουν τα περισσότερα δημοσιεύματα και στις δύο περιόδους, κάτι που ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός ότι έχουμε συμπεριλάβει περιόδους εντάσεως και κρίσης. Αντίθετα, οι δημόσιες εκδηλώσεις είναι η κατηγορία που αποσπά τις λιγότερες δημοσιεύσεις, αν και προσελκύει συγκριτικά τα περισσότερα θετικά δημοσιεύματα. Ενδιαφέρον στοιχείο που προέκυψε είναι ο σημαντικός όγκος των αρνητικών δημοσιευμάτων που αφορούν τη στρατιωτική ηγεσία και στις δύο ξεταξζόμενες περιόδους, που προφανώς και αυτές κρίνονται με πολιτικά κριτήρια.

Ωστόσο, εκείνο που προκαλεί το ενδιαφέρον είναι ότι οι ΕΔ ιδίως σε περιόδους κρίσης και έντασης κρίνονται σύμφωνα με τις πολιτικές πεποιθήσεις των εφημερίδων. Έτσι, παρατηρούμε ότι εφημερίδες που στην πρώτη περίοδο εξέφρασαν αρνητική έως επικριτική στάση, ιδίως στις επιλογές της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας των ΕΔ επί διακυβέρνησεως της Νέας Δημοκρατίας, ακολουθούν θετική έως ουδέτερη στάση στη δεύτερη περίοδο επί διακυβερνήσεως του ΠΑΣΟΚ. Αντίστοιχη κατάσταση επικρατεί με τις τότε συμπολιτευόμενες και στη δεύτερη περίοδο αντιπολιτευόμενες εφημερίδες. Βέβαια, καταγράφονται και εξαιρέσεις, με κάποιες εφημερίδες, κυρίως της αποκαλούμενης δημοκρατικής παράταξης, να συνεχίζουν να επικρίνουν τις επιλογές της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας των ΕΔ, έστω και αν το κόμμα που φαίνεται να υποστηρίζουν βρίσκεται στην εξουσία. Δεν καταγράφεται αντίστοιχο φαινόμενο με τις εφημερίδες που θεωρούνται ότι πρόσκεινται στη φιλελεύθερη παράταξη. Σταθερή θέση βέβαια τηρούν οι δύο εφημερίδες της αριστεράς. Επίσης, όταν μιλούμε για αρνητική εικόνα από το σύνολο των δημοσιευμάτων, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι στην πρώτη περίοδο το 64% των αρνητικών δημοσιευμάτων για τις ΕΔ προέρχεται από εφημερίδες που καλύπτουν μόνο το 15,76% της συνολικής κυκλοφορίας. Στη δεύτερη περίοδο το ποσοστό αυτό μειώνεται στο 25%. Άρα, όταν αναφερόμαστε σε αρνητική εικόνα των ΕΔ θα πρέπει να έχουμε αυτές τις παραμέτρους πάντα υπόψη.

Επίσης, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι ένα σημαντικό μέρος των αρνητικών δημοσιευμάτων επί του συνόλου προέρχεται από μικρού μεγέθους δημοσιεύματα.¹⁸

---

18. Λόγου χάρι, στην πρώτη περίοδο το 51,50% των αρνητικών δημοσιευμάτων προέρχεται από αρθρίδια και σχόλια συνήθως ανυπόγραφα. Στη δεύτερη περίοδο τα αρνητικά αρθρίδια και σχόλια αντιστοιχούν στο 27% περίπου των αρνητικών δημοσιευμάτων.

6. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΑΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

Στις σελίδες που ακολουθούν, προβαίνουμε σε ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των επτά κατηγοριών που έχουμε οριοθετήσει για την εικόνα των ΕΔ στον αθηναϊκό Τύπο.

6.1. Η πολιτική ηγεσία

Και στις δύο εξεταζόμενες περιόδους, τόσο η πολιτική όσο και η στρατιωτική ηγεσία των ΕΔ αντιμετωπίζονται από τον Τύπο με αμιγή δημοσιογραφικά κριτήρια όχι μέσα από μια ιεροκρατική διάσταση, αλλά, αντίθετα, μέσα από μια ρεαλιστική ή δημοσιογραφική διάσταση. Με δεδομένο ότι τόσο η πολιτική όσο και η στρατιωτική ηγεσία των ελληνικών ΕΔ περιβάλλονται και από πολιτική διάσταση, οι δράσεις και αποφάσεις της ηγεσίας αντιμετωπίζονται με αντίστοιχο τρόπο από τις εκάστοτε συμπολιτευόμενες και αντιπολιτευόμενες εφημερίδες. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η ηγεσία των ΕΔ αποτελείται από άτομα και ότι, σε μια εποχή όπου καταγράφεται μια έντονη προσωποποίηση των θεσμών, τα ΜΜΕ –και βεβαίως ο Τύπος– συχνά αντιμετωπίζουν τις ΕΔ σύμφωνα με τα πρόσωπα που τις διοικούν.

Η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας καταλαμβάνει εξέχουσα θέση στις σελίδες των εφημερίδων και στις δύο περιόδους που εξετάσαμε. Η συχνότητα εμφάνισης στον Τύπο των δημοσιευμάτων που κατατάσσονται στην κατηγορία αυτή είναι εξαιρετικά μεγάλη, σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες της μελέτης μας. Συγκεκριμένα, κατά την πρώτη περίοδο που εξετάσαμε η πολιτική ηγεσία αποστά το 18,74% του συνόλου των δημοσιευμάτων (Πίνακας 1). Στη δεύτερη περίοδο της μελέτης μας ο αριθμός των δημοσιευμάτων που αναφέρονται στην πολιτική ηγεσία ξεπερνά το 41% του συνόλου (Πίνακας 2). Οι λόγοι της αύξησης συνδέονται αφενός με το γεγονός ότι αναφερόμαστε σε διαφορετικές πολιτικές συνθήκες, αφετέρου με το ότι στο χώρο του Τύπου ανάμεσα στις δύο εξεταζόμενες περιόδους καταγράφονται αλλαγές, αφού κάποιες εφημερίδες διέκοψαν την έκδοσή τους, άλλες άλλαξαν τον προσανατολισμό τους, ενώ νέες εφημερίδες εμφανίστηκαν.

Όσον αφορά τη στάση του αθηναϊκού Τύπου απέναντι στην πολιτική ηγεσία, αυτή εμφανίζει αρκετές διακυμάνσεις ανάμεσα στις δύο περιόδους. Κατά την πρώτη περίοδο, το μεγαλύτερο ποσοστό των δημοσιευμάτων που αναφέρονται στην κατηγορία αυτή έχει αρνητική χροιά (49%), ενώ ένα σχετικά υψηλό ποσοστό, περίπου το 41%, υποδηλώνει θετική στάση. Τέλος, το 10% περίπου των δημοσιεύσεων έχει ουδέτερη χροιά. Η

εικόνα αυτή αλλάζει κατά τη δεύτερη περίοδο, όπου παρατηρείται σημαντική αύξηση των αρνητικών δημοσιευμάτων -57,7% των δημοσιεύσεων- και δραματική πτώση των θετικών δημοσιεύσεων που κυμαίνονται σε ποσοστό περίπου 13%. Οι δημοσιεύσεις με ουδέτερο χαρακτήρα αγγίζουν το 30%. Στην πρώτη περίοδο το μεγαλύτερο ποσοστό δημοσιεύσεων συγκεντρώνει η εφημερίδα *Αυριανή*, με 14,2%, ενώ στη δεύτερη περίοδο την πρώτη θέση καταλαμβάνουν η *Ελευθεροτυπία* και ο *Ελεύθερος Τύπος* με 12,87%. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η εφημερίδα που στην πρώτη περίοδο συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό αρνητικών δημοσιεύσεων, η *Αυριανή* (με 27,59%), κατά τη δεύτερη περίοδο συγκεντρώνει το μικρότερο ποσοστό αρνητικών δημοσιεύσεων (0,65%). Αντιστρόφως, ο *Ελεύθερος Τύπος*, που στην πρώτη περίοδο περιέχει μηδενικό ποσοστό αρνητικών δημοσιευμάτων, κατά τη δεύτερη περίοδο συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό των αρνητικών δημοσιεύσεων και ξεπερνά το 18% του συνόλου. Τούτο συνδέεται βεβαίως και με την πολιτική τοποθέτηση των εφημερίδων απέναντι στον εκάστοτε υπουργό Εθνικής Αμυνας. Παραδείγματος χάριν, στην πρώτη περίοδο, όταν υπουργός ΕΑ ήταν ο κ. Ι. Βαρβιτσιώτης, μια ομιλία του -σύνθετος στα στρατιωτικά ειωθότα- αποκτά πολιτική χροιά και ερμηνεία από τον Τύπο αναλόγως της γραμμής της κάθε εφημερίδας. Έτσι, για τον *Ελεύθερο Τύπο* (12/7/90) «το ΠΑΣΟΚ κατάργησε κάθε έννοια πειθαρχίας στο Στρατό», η *Καθημερινή* κάνει λόγο για «πειθαρχία στο Στρατό», ενώ ο *Ριζοσπάστης* για τις ίδιες διαβεβαιώσεις σχολιάζει: «πιστήκαμε για τις προθέσεις ήδη από καιρό» (12/7/90) και στις 15/7/90 επανέρχεται σχολιάζοντας ότι μιλούσε σαν να απειθύνονταν σε «κομματικό ακροατήριο».

Άλλο ενδεικτικό παράδειγμα είναι οι χρονικές περίοδοι που συνδέονται με την απόφαση απόπλου της φρεγάτας «Λήμνος» για τον Περσικό Κόλπο, με τον Πόλεμο στον Περσικό, με την επιφυλακή των ΕΔ και με την παροχή των διευκολύνσεων στις συμμαχικές δυνάμεις και βεβαίως με την πτώση του C-130. Την απόφαση για τον απόπλου της φρεγάτας «Λήμνος» καταδικάζουν οι περισσότερες εφημερίδες. Η *Αυριανή* (12/8/90) σχολιάζει: «Να στείλουν οι υπουργοί τα παιδιά τους να πολεμήσουν στον Περσικό Κόλπο ...δυστυχώς όμως πάλι τα παιδιά του κόσμου φαίνεται πως θα την πληρώσουν...ενώ τα δικά τους παιδιά θα τα έχουν αφήσει πάλι να σουλατσάρουν και να γαμπρίζουν στο Κολωνάκι...». Η επίσκεψη του ΥΕΘΑ στο «Έλλη» που είχε αντικαταστήσει το «Λήμνος» στη Σαουδική Αραβία είναι μια ακόμα ένδειξη του πώς κάθε μια εφημερίδα παρουσιάζει την επίσκεψη από τη δική της πλευρά, προβάλλοντας στην ουσία υπό μορφή σχολιασμών παραλείπόμενα της επίσκεψης.

Η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας (υπουργός Γ. Αρσένης) της δεύτερης περιόδου που εξετάζουμε συγκεντρώνει το 41,44% των συνολικών δημοσιευμάτων (όπως φαίνεται και στον Πίνακα 2). Το ποσοστό αυτό εμφανίζει πολύ μεγάλη αύξηση σε σχέση με αυτό της πρώτης περιόδου που περιοριζόταν στο 18,74%, αλλά, όπως αναφέραμε, η πολιτική συγκυρία ήταν αρκετά διαφορετική. Στο σύνολο των δημοσιευμάτων που αφορούν τη συγκεκριμένη κατηγορία, το μεγαλύτερο ποσοστό (57,7%) τοποθετείται αρνητικά και αναφέρεται κυρίως στον ΥΕΘΑ και στις πολιτικές του επιλογές. Τα θετικά δημοσιεύματα, από την άλλη πλευρά, προσεγγίζουν το 12,9%, ποσοστό σαφώς μικρότερο σε σχέση με την πρώτη περίοδο όπου τα θετικά δημοσιεύματα ήταν της τάξης του 40,64%. Η εφημερίδα με το μεγαλύτερο ποσοστό αρνητικών δημοσιευμάτων είναι ο *Ελεύθερος Τύπος*, με 18,36%. Ακολουθούν η *Απογευματινή*, με 16,39%, και η *Ελευθεροτυπία*, με 10,49%. Υψηλό ποσοστό κατέχουν επίσης ο *Αδέσμευτος Τύπος*, με 9,5%, και το *Έθνος*, με 8,19%. Αυτό όμως που θα πρέπει να σημειωθεί είναι ότι, ενώ κατά τη δεύτερη περίοδο οι συμπολιτευόμενες εφημερίδες, έως ένα βαθμό, δε διστάζουν να ασκήσουν κριτική και να επικρίνουν την πολιτική ηγεσία του ΥΕΘΑ, οι αντιπολιτευόμενες εμφανίζονται μάλλον δύσκαμπτες να προβάλλουν με την ίδια συχνότητα ή ευκολία τις θετικές πλευρές του έργου του ΥΕΘΑ, γεγονός που δεν διαπιστώσαμε κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου στην έρευνά μας. Ενδεχομένως, η στάση αυτή οφείλεται και στην εκδήλωση ενδιαφέροντος από τον τότε υπουργό Άμυνας να είναι ένας από τους διεκδικητές της θέσης του τότε πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου.

6.2. Η στρατιωτική ηγεσία

Η στρατιωτική ηγεσία συγκεντρώνει ένα σημαντικό ποσοστό στο σύνολο των δημοσιεύσεων που αναφέρονται στις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας μας, τόσο κατά την πρώτη όσο και κατά τη δεύτερη περίοδο της έρευνάς μας. Συγκεκριμένα, η κατηγορία αυτή συγκεντρώνει το 9,8% του συνόλου των δημοσιευμάτων κατά την πρώτη περίοδο και το 11,53% στη δεύτερη περίοδο. Χαρακτηριστικό, αν και αναμενόμενο, είναι ότι σε περιόδους κρίσης παρατηρείται αισθητή αύξηση του αριθμού των δημοσιευμάτων που αναφέρονται στη στρατιωτική ηγεσία. Όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στον Πίνακα 1, τον Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο του 1991, περίοδο κατά την οποία συνέβη το τραγικό δυστύχημα της πτώσεως του C-130, τα δημοσιεύματα σχετικά με τη στρατιωτική ηγεσία ανέρχονται σε 118, τριπλασιάζονται, δηλαδή, σε σχέση με τους πρώτους μήνες της περιόδου

δου αυτής. Αντίστοιχα, ο Πίνακας 2 δείχνει πως την περίοδο της κρίσης των Ιμίων οι δημοσιεύσεις αναφορικά με την κατηγορία αυτή αυξάνονται αισθητά (103 δημοσιεύσεις) σε σχέση με την ήπια περίοδο Σεπτεμβρίου, Οκτωβρίου και Νοεμβρίου του 1995, κατά την οποία τα σχετικά δημοσιεύματα δεν ξεπερνούν τα 44.

Η στάση των εφημερίδων απέναντι στη στρατιωτική ηγεσία είναι αρνητική. Κατά την πρώτη περίοδο, τα αρνητικά δημοσιεύματα που συγκεντρώνουν οι στρατιωτικοί ηγέτες αποτελούν το 60,86% του συνόλου των δημοσιευμάτων που αναφέρονται σ' αυτούς. Το ποσοστό των θετικών δημοσιεύσεων ανέρχεται σε 19,25%, ενώ τα ουδέτερης χροιάς κυμαίνονται στα ίδια περίπου επίπεδα. Τη δεύτερη περίοδο, η εικόνα είναι παρόμοια, με μερική αύξηση των αρνητικών δημοσιεύσεων και αντίστοιχη μείωση των θετικών. Αναλυτικότερα, το 67,34% των δημοσιεύσεων είναι αρνητικής χροιάς, το 10,20% θετικής, ενώ το 22,44% έχει ουδέτερο χαρακτήρα.

Στην πρώτη περίοδο της μελέτης μας, η εφημερίδα που αφιερώνει τα περισσότερα δημοσιεύματα στη στρατιωτική ηγεσία είναι η *Αυριανή*, με ποσοστό 18,6%, και μάλιστα παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό αρνητικών δημοσιευμάτων (27,54%). Αντιθέτως, η *Απογευματινή* επιδεικνύει την πιο θετική αντιμετώπιση προς τη στρατιωτική ηγεσία, συγκεντρώνοντας το 22,55% των θετικών δημοσιευμάτων του συνόλου της κατηγορίας. Τέλος, *Τα Νέα* καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό ουδέτερων δημοσιευμάτων (15,6%).

Όσον αφορά τη δεύτερη περίοδο, το *Έθνος* εμφανίζει τα περισσότερα δημοσιεύματα (15,64%). Η *Απογευματινή* και ο *Ελεύθερος Τύπος* συγκεντρώνουν τα περισσότερα αρνητικής χροιάς (18,18% και 15,15% αντίστοιχα), ενώ ο *Δ. Λόγος*, *Τα Νέα* και η *Νίκη* παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό θετικών δημοσιεύσεων (13,33% έκαστη).

Τα δημοσιεύματα πάντως που αφορούν τη στρατιωτική ηγεσία στην πρώτη περίοδο είναι τα μισά από αυτά που κατέχει η πολιτική ηγεσία (Πίνακας 1). Ο λόγος είναι απλός. Σε αντιδιαστολή με την πολιτική ηγεσία, οι στρατιωτικοί προτιμούν τη διατήρηση ενός χαμηλού προφίλ ακολουθώντας μια τακτική είτε εκ φύσεως, είτε εκ θέσεως, ότι η υπέρμετρη δημοσιότητα βλάπτει και αυτούς και το στράτευμα. Και αυτό γιατί μέχρι σήμερα οι εκάστοτε στρατιωτικές ηγεσίες έχουν σχολιασθεί αρνητικά από τον Τύπο. Παρόλα αυτά, ο τίτλος και η θέση που φέρουν με τις συνακόλουθες αρμοδιότητες και εξουσίες έχουν ως αποτέλεσμα να απασχολούν τις εφημερίδες.

Στην πρώτη περίοδο της έρευνας, τις περισσότερες αρνητικές δημοσιεύσεις συγκεντρώνει ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας

(Α/ΓΕΑ), με 43%, και ακολουθεί ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης (Α/ΓΕΕΘΑ). Ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας (Α/ΓΕΑ), από την άλλη πλευρά, συγκεντρώνει κατά το πλείστον αρνητικά δημοσιεύματα κυρίως από τις εφημερίδες *Αυριανή*, και *Νίκη*.¹⁹ Από τις άλλες εφημερίδες, πιο αρνητικές παρουσιάζονται ο *Ριζοσπάστης* και τα *Νέα*. Η χειρότερη στιγμή για τον Α/ΓΕΑ είναι η «πτώση του C-130», καθώς όλες οι εφημερίδες στρέφονται εναντίον του ζητώντας την παραίτησή του. Ο Δ. Λόγος (8/2/91) σχολιάζει: «Πώς μπορεί να μένει παγερά ασυγκίνητος...δεν έκανε ούτε μια δήλωση από τη στιγμή που έγινε γνωστό το τραγικό δυστύχημα», ενώ την επόμενη μέρα συνεχίζει: «Τι θα κάνει ο περίφημος κύριος Σταθιάς; ...Θα προσπαθήσει να φορτώσει την τραγωδία στον άτυχο πιλότο, πώς μπορεί αυτός ο μοιραίος άνθρωπος να εξακολουθήσει να διοικεί ένα ολόκληρο σώμα;». Η *Αυριανή* (11/2/91) γράφει σχετικά: «Πυρ και μανία λέγεται ότι είναι ο πρωθυπουργός με την ηγεσία του ΓΕΑ», ενώ το *Έθνος* (4/2/91) αναφέρει: «Ο νυν αντιπύραρχος και νυν αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας ίσως πρέπει να θυμηθεί ότι για τους υπεύθυνους άνδρες υπάρχουν και οι παραιτήσεις».

Ο Α/ΓΕΕΘΑ (Βερυβάκης) στην πρώτη περίοδο συγκεντρώνει κυρίως δημοσιεύματα ουδέτερης και θετικής φύσεως. Η εικόνα του παρουσιάζεται από τον Τύπο από ουδέτερη έως θετική, με εξαίρεση τις ημέρες της πτώσης του C-130, όπου εμφανίζονται πολλά αρνητικά δημοσιεύματα και γι' αυτόν. Όταν ο Α/ΓΕΕΘΑ αναλαμβάνει το συντονισμό διάσωσης του C-130 και καθώς οι μέρες περνούν και οι έρευνες αποβαίνουν άκαρπες, οι εφημερίδες τον επικρίνουν. Η *Αυριανή* (10/2/91) τον κατηγορεί για «παχυδερισμό», αφού δεν παραιτείται. Επίσης, ο *Ελεύθερος Τύπος* (12/2/91) θεωρεί ότι ο Α/ΓΕΕΘΑ φέρει ευθύνες «για καθυστέρηση, συνέπεια της κακής οργάνωσης και του συντονισμού της επιχείρησης έρευνας».

Στη δεύτερη περίοδο, οι αρνητικές δημοσιεύσεις όσον αφορά τη στρατιωτική ηγεσία αυξάνονται σημαντικά λόγω της κρίσης των Ιμίων. Η δε σύγκρουση των δύο ηγεσιών (πολιτικής και στρατιωτικής) και η προσπάθεια της μιας να επιρροίει τις ευθύνες στην άλλη δίνουν «τροφή» στις εφημερίδες για πολλά σχόλια και εκτεταμένα ρεπορτάζ σχετικά με την

19. Στην πράξη, τον θεωρούν υπαίτιο για οτιδήποτε συμβαίνει στην Πολεμική Αεροπορία (ΠΑ), αφού «διέλυσε την ΠΑ». Αποκαλείται (Χατζη)Σταθιάς (*Νίκη*, 1/8/90), Ατζαμής (*Νίκη*, 3/8/90), Εμπορος όπλων (*Νίκη*, 21/9/90). Λέγεται ότι «βολεύει τους ανιψιούς του σε καλές θέσεις» (*Αυριανή*, 25/9/90) και αποκαλείται «ο απόστρατος αρχηγός, γνωστός και σαν Φιλίππινεζα στην ΠΑ» (*Αυριανή*, 2/1/91).

άποψη των δύο πλευρών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το πρόσωπο που μονοπωλεί το ενδιαφέρον του Τύπου στην περίοδο αυτή είναι ο Α/ΓΕΕΘΑ ναύαρχος κ. Χρήστος Λυμπέρης, ο οποίος ωστόσο πολύ συχνά δέχεται και τα πυρά του, αφού η μεγάλη πλειονότητα των δημοσιεύσεων της κατηγορίας αυτής είναι αρνητική αγγίζοντας το 67,34%. Οι τίτλοι που ακολουθούν είναι ενδεικτικοί της κατάστασης: *Αυριανή* (1/2/96) «Την παραίτηση Λυμπέρη ζήτησε ο πρωθυπουργός», *Τα Νέα* (1/2/96) «Ευθύνες στους αρχηγούς – Διεξάγεται έρευνα για να επιβληθούν κυρώσεις σε όσους ευθύνονται για την κατάληψη της βραχονησίδας», *Ριζοσπάστης* (1/2/96) «Αναζήτηση ευθυνών – Βαρύ κλίμα στο ΥΕΘΑ καθώς κυβέρνηση και ΝΔ αναζητούν στη στρατιωτική ηγεσία τις ευθύνες για τα αποτελέσματα αδιέξοδης πολιτικής που ακολουθούν».

Παρόμοια στάση ακολουθούν οι εφημερίδες τις επόμενες ημέρες. Ιδιαίτερη προσοχή και βάρος δίνουν στις φήμες για την αντικατάσταση των αρχηγών των Ενόπλων Δυνάμεων και για το παρασκήνιο που τις συνοδεύει καθώς και στη στάση του ναύαρχου Χ. Λυμπέρη ο οποίος, αποκαλύπτοντας το τι ακριβώς έγινε εκείνο το βράδυ, μετατοπίζει τις ευθύνες στην πολιτική ηγεσία του ΥΕΘΑ και στον πρωθυπουργό. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι, παρόλο που πολλά από τα δημοσιεύματα δίνουν μια αρνητική εικόνα για τη στρατιωτική ηγεσία και κυρίως για το ναύαρχο Χ. Λυμπέρη, είναι το περιεχόμενό τους –συνήθως δηλώσεις της πολιτικής ηγεσίας– και όχι η στάση ή η κριτική της εφημερίδας που προσδίδει την αρνητική χροιά. Η παρουσίαση των δηλώσεων της πολιτικής ηγεσίας κατά της στρατιωτικής από μια εφημερίδα δε σημαίνει ταυτόχρονα και αποδοχή/συμφωνία από την εφημερίδα των δηλώσεων αυτών.

6.3. Η αμυντική ικανότητα των ΕΔ

Η αμυντική ικανότητα των ΕΔ είναι θέμα που απασχολεί έντονα την κοινή γνώμη και συνεπώς τις εφημερίδες. Συνήθως σε περιόδους ηρεμίας, η αμυντική ικανότητα και ετοιμότητα των ΕΔ αντιμετωπίζονται μέσα από μια ιεροκρατική διάσταση από τις εφημερίδες, η οποία όμως εγκαταλείπεται σε περιόδους έντασης και κρίσης, όπου συγκεντρώνονται πολλές επικρίσεις, οι οποίες στην πράξη στρέφονται κατά των ιθυνόντων των ΕΔ. Ενδεχομένως, είναι κι αυτό μια εκδοχή της ιεροκρατικής διάστασης που προσλαμβάνει η αμυντική ικανότητα των ΕΔ, καθώς τα περισσότερα δημοσιεύματα και επικρίσεις κάνουν λόγο για λανθασμένες επιλογές και λαθεμένους χειρισμούς των υπευθύνων παρά στρέφονται κατά του αξιόμαχου των ελληνικών ΕΔ.

Οι εφημερίδες αφιερώνουν στην κατηγορία αυτή, δηλαδή σε θέματα που άπτονται της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας και της υπεράσπισης των κυριαρχικών μας δικαιωμάτων, ένα πλήθος δημοσιευμάτων. Το γεγονός –που είναι αναμενόμενο– καταδεικνύει όχι μόνον το ενδιαφέρον των εφημερίδων αλλά και των αναγνωστών τους. Στην πρώτη περίοδο που εξετάσαμε, η άμυνα απασχολεί τον Τύπο με 540 δημοσιεύματα συνολικά, ενώ στη δεύτερη περίοδο τα δημοσιεύματα ανέρχονται σε 228.

Στην πρώτη περίοδο η κατηγορία αυτή αποσπά το μεγαλύτερο ποσοστό δημοσιευμάτων σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες. Το ποσοστό των δημοσιευμάτων που αφορούν την αμυντική ικανότητα των ΕΔ υπερβαίνει το 32,5% του συνόλου των δημοσιευμάτων, ενώ στη δεύτερη εξεταζόμενη περίοδο συγκεντρώνει το 17,97%. Η τυχόν διαφορά ανάμεσα στις δύο περιόδους σχετίζεται βεβαίως και με τη συγκυρία, αφού στην πρώτη περίοδο συμπίπτουν η κρίση στον Περσικό, η εμπλοκή της Ελλάδος με την αποστολή της φρεγάτας «Λήμνος», η γεωπολιτική ιδιαιτερότητα της χώρας, η επιφυλακή των ΕΔ στις μέρες του πολέμου. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι συχνά τα δημοσιεύματα που αναφέρονται στην αμυντική ικανότητα της χώρας πολλαπλασιάζονται σε περιόδους κρίσεων.

Συχνά δε, πολλά από τα δημοσιεύματα που αφορούν τους αμυντικούς χειρισμούς της χώρας αγγίζουν και θέματα που έχουν να κάνουν με τη γενικότερη εξωτερική πολιτική. Στη μελέτη μας δεν καταμετρήσαμε τα δημοσιεύματα που αναφέρονται στη γενικότερη εξωτερική πολιτική, γιατί δεν εφάπτονται των ορίων που έχουμε δώσει στην έρευνά μας. Όσον αφορά την πρώτη περίοδο, η πλειονότητα των δημοσιευμάτων είναι ουδέτερου χαρακτήρα (40,37%). Όμως, και τα αρνητικά δημοσιεύματα κατέχουν σημαντικό ποσοστό (35,5%), ενώ τα θετικά ακολουθούν με 24,07%. Δημοσιεύσεις που αναφέρονται στην αποστολή του «Λήμνος» αντιστοιχούν στο 24,07% του συνόλου, ενώ όταν η φρεγάτα βρίσκεται ήδη στον Κόλπο αντιστοιχούν μόνο στο 10,37%. Θα θεωρούσε κανείς μικρό τον αριθμό, αλλά θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η «πτώση του C-130» είχε ως αποτέλεσμα η παραμονή της φρεγάτας στον Κόλπο να υποβαθμιστεί στην ημερήσια διάταξη του Τύπου. Από την άλλη πλευρά, στη δεύτερη περίοδο οι αρνητικές δημοσιεύσεις υπερεισχύουν των υπολοίπων, με ποσοστό 47,8%, ακολουθούν οι ουδέτερες, με ποσοστό 31,14%, και τέλος οι θετικές, με 21,05%. Τούτο οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ένα μέρος της περιόδου που εξετάσαμε συμπίπτει με την κρίση των Ιμίων στο Αιγαίο, που σχολιάστηκε ποικιλότροπα από τον Τύπο.

Από την εξέταση των δημοσιευμάτων που αφορούν την άμυνα, οι παραβιάσεις των τουρκικών αεροπλάνων, ο εκσυγχρονισμός και ο εξο-

πλισμός των ΕΔ είναι κοινά θέματα και στις δύο περιόδους. Ενώ στην πρώτη περίοδο η αμυντική ικανότητα των ΕΔ θα συνδεθεί με την αποστολή του «Λήμνος» στον Περσικό, τη χρησιμοποίηση της χώρας (βάσεις στην Κρήτη) ως αεροδιάδρομου των συμμαχικών αεροπλάνων και την ενδεχόμενη ανασύσταση του στρατηγείου του ΝΑΤΟ στη Λάρισα, στη δεύτερη περίοδο κυριαρχεί η κρίση με τα Ίμια. Εκεί παρατηρούμε το εξής φαινόμενο: Αν και η κάθε εφημερίδα, ανάλογα με την πολιτική της τοποθέτηση, δίνει μεγαλύτερη ή λιγότερη έμφαση στην αμυντική ικανότητα της χώρας, όλες τηρούν αυστηρή στάση απέναντι στους χειρισμούς της κυβέρνησης. Έτσι, λοιπόν, η *Καθημερινή* σε δημοσίευσμά της (26/1/96) καταγγέλλει την ελληνική πλευρά για υποτονική αντίδραση. Την επόμενη μέρα ο *Ελεύθερος* (27/1/96) εμφανίζεται ακόμη πιο επικριτικός: «Υπαρκτή και άμεση η τουρκική απειλή. Επίκίνδυνη κυβερνητική νοοτροπία εναρμονισμένη μόνο με ενδοτικές προθέσεις». Ενδεικτικό γεγονός της συγκλίνοσας αντιμετώπισης του θέματος από τις εφημερίδες είναι οι σχετικοί τίτλοι των άρθρων τους λίγες μέρες μετά την κρίση. Τα *Νέα* (1/2/96) δημοσιεύουν άρθρο με τίτλο «Βαριές ευθύνες για τη φύλαξη των βραχονησίδων», ενώ η *Ελεύθερη Ωρα* την ίδια ημερομηνία είναι ακόμα πιο επιθετική και καυστική: «Κατέλαβαν τη νησίδα, υπέστειλαν τη σημαία μας. Άγνωστο εάν κατέβασαν και τα εσώρουχα». Η *Απογευματινή* (1/2/96) σε άλλο δημοσίευμα της ίδιας ημέρας, με τίτλο «Πώς έπεσε το ελικοπτερο», τονίζει ότι: «Αποστολή αυτοκτονίας εκτελούσε στην κυριολεξία το μοιραίο ελικοπτερο με τους τρεις Έλληνες αξιωματικούς στη βραχονησίδα Ίμια. Η εκδοχή της κυβέρνησης φαίνεται να καταρρέει από το άκρως εμπιστευτικό σήμα που εστάλη στο Γενικό Επιτελείο Ναυτικού από τη φρεγάτα “Ναυαρίνος” που ήταν η βάση του ελικοπτερου. Κατέπεσε πιθανόν από τουρκική παρεμβολή ή χτυπήθηκε από Τούρκους». Την ίδια στιγμή η *Νίκη* δηλώνει: «Πάντα αξιόμαχες οι Ένοπλες Δυνάμεις» καθώς και «Χωρίς καμιά παρεμβολή η πτήση του ελικοπτερου».

Μετά την αποκλιμάκωση της κρίσης έρχεται, ως είθισται, και ο απολογισμός. Η *Ελεύθερη Ωρα* (11/2/96) γράφει: «Ο λαός προτιμούσε τη σύρραξη από την ταπεινώση, βεβαιώνει δημοσκόπηση με 59%». Βεβαίως, ένα τέτοιο δημοσίευμα αποτελεί εξαίρεση στη συνολική εικόνα των δημοσιευμάτων της περιόδου αποκλιμάκωσης της έντασης. Ωστόσο, οι περισσότερες εφημερίδες προβαίνουν σε απολογισμό των γεγονότων και προτείνουν μάλιστα και στρατηγικές κινήσεις, όπως η *Ελευθεροτυπία* (6/2/96) που δημοσιεύει άρθρο, με τίτλο «Αιγαίο: Στρατηγική τριών κινήσεων», όπου αναπτύσσονται οι στρατηγικές θεωρίες του Θουκυδίδη!

6.4. Στρατιωτικό προσωπικό

Όπως αναφέραμε στην αρχή, οι ΕΔ είναι ταυτόχρονα και ένας τεράστιος οργανισμός, ο μεγαλύτερος δημόσιος οργανισμός στη χώρα μας. Το γεγονός και μόνον ότι στους κόλπους του υποχρεωτικά καλούνται να υπηρετήσουν οι νέοι, οι συνθήκες διαβίωσής τους αποτελούν θέμα που προσελκύει και ενδιαφέρει σημαντικό τμήμα του αναγνωστικού κοινού. Το στρατιωτικό προσωπικό, και ιδίως το στρατεύσιμο, είναι μια άκρως ευαίσθητη κατηγορία για την εικόνα των Ενόπλων Δυνάμεων προς τον Τύπο και το κοινωνικό σύνολο γενικά, και τα τυχόν προβλήματά του γίνονται ιδιαίτερα «πηγή» παραγωγής ειδήσεων.

Κατά την πρώτη περίοδο της μελέτης, τα δημοσιεύματα που αφορούν την κατηγορία αυτή των ΕΔ είναι τα αριθμητικά λιγότερα σε σχέση με τις άλλες κατηγορίες, αφού συγκεντρώνουν μόνο το 5,8% του συνόλου των δημοσιευμάτων (Πίνακας 1). Από τα 96 συνολικά δημοσιεύματα, τα 61 (ή 63,54% του συνόλου της κατηγορίας) έχουν αρνητικό χαρακτήρα, τα 15 θετικό (20,88%), ενώ τα υπόλοιπα 20 κρατούν ουδέτερη στάση (15,63%). Και στη δεύτερη περίοδο που εξετάζουμε, η εικόνα παραμένει σχεδόν η ίδια. Τα δημοσιεύματα είναι συνολικά 115, δηλαδή ποσοστό 9,02% του συνόλου (Πίνακας 2). Τα 61 (ή 53,04% του συνόλου της κατηγορίας) από αυτά έχουν αρνητικό χαρακτήρα, τα 25 δημοσιεύματα έχουν θετικό χαρακτήρα (21,73%), ενώ τα υπόλοιπα 29 είναι ουδέτερα (25,21%) όπως φαίνεται και στον Πίνακα 2.

Κατά την πρώτη περίοδο, οι εφημερίδες που αναφέρονται περισσότερο σε θέματα που αφορούν αυτή την κατηγορία είναι η *Αυριανή* (21,87%), τα *Νέα* (16,7%) και η *Ελεύθερη Ώρα* (13,5%). Τις περισσότερες αρνητικές δημοσιεύσεις κατά την πρώτη περίοδο συγκεντρώνει η *Αυριανή* (32,78%) και ακολουθούν η *Ελεύθερη Ώρα* (16,39%) και τα *Νέα* (14,7%). Τις περισσότερες θετικές έχουν ο *Ελεύθερος Τύπος*, *Απογευματινή* και τα *Νέα*, ενώ το *Έθνος*, η *Επικαιρότητα*, η *Αυγή*, ο *Ριζοσπάστης*, ο *Δ. Λόγος* και η *Νίκη* δεν έχουν καμία θετική δημοσίευση.

Κατά τη δεύτερη περίοδο, οι εφημερίδες που αφιερώνουν περισσότερα δημοσιεύματα σ' αυτή την κατηγορία είναι ο *Ελεύθερος Τύπος* (20,86%), το *Έθνος* και η *Απογευματινή* (από 13,04% έκαστη) και η *Ελευθεροτυπία* (9,56%). Ακολουθούν ο *Αδέσμευτος Τύπος* (8,69%), η *Ελεύθερη Ώρα* (6,95%), τα *Νέα* (6,08%), ο *Ελεύθερος* (5,21%), η *Καθημερινή* (4,34%), το *Βήμα* (3,47%) και τέλος ο *Ριζοσπάστης*, ο *Δ. Λόγος* και η *Νίκη* (2,6%). Στη δεύτερη περίοδο, όπως θα ανέμενε κανείς, παρατηρείται μια αναστροφή των αρνητικών δημοσιευμάτων. Τις περισσότερες αρνητικές δημοσιεύσεις έχει ο

Ελεύθερος Τύπος (22,95%). Ακολουθούν το *Έθνος*, με 14,75%, ο *Αδέσμευτος Τύπος*, με 13,11% η *Απογευματινή* και η *Ελεύθερη Ωρα*, με 9,83%, τα *Νέα*, η *Ελευθεροτυπία* και ο *Ελεύθερος*, με 6,55%, η *Καθημερινή*, με 4,91%, ο *Ριζοσπάστης*, με 3,27%, και τέλος το *Βήμα*, με 1,63%. Ωστόσο, ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τα περισσότερα θετικά δημοσιεύματα έχουν και πάλι ο *Ελεύθερος Τύπος* (24%) και το *Έθνος* (16%). Ακολουθούν το *Βήμα*, η *Ελευθεροτυπία* και η *Απογευματινή* (12%). Τέλος, η *Καθημερινή* και η *Ελεύθερη Ωρα* (8%) κατέχουν την τρίτη θέση και έπονται ο *Δ. Λόγος* και η *Νίκη*, με 4%.

Τα θέματα, τα οποία απασχολούν πρωτίστως τα δημοσιεύματα που αναφέρονται στο μόνιμο στρατιωτικό προσωπικό, και στις δύο περιόδους, είναι το μισθολόγιο, οι μεταθέσεις, οι αποστρατείες, οι προαγωγές και οι κρίσεις. Κατά την πρώτη περίοδο, οι αποστρατείες, οι προαγωγές και οι κρίσεις απασχολούν αρκετά τις εφημερίδες, κάτι που ήταν αναμενόμενο, αφού κατά την περίοδο αυτή το θέμα των αποστρατειών ήταν επίκαιρο. Πάντως, στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι κριτικές που ασκούνται στο θέμα των κρίσεων στο στράτευμα προέρχονται τόσο από εφημερίδες της συμπολίτευσης όσο και από εφημερίδες της αντιπολίτευσης, και στις δύο περιόδους που εξετάζουμε. Ο *Δημοσιογράφος* (3/7/90) σε κύριο άρθρο του αναλύει τον τρόπο διεξαγωγής των κρίσεων στις ΕΔ και προτείνει την αλλαγή του νόμου περί ιεραρχίας και προαγωγών, τον εκσυγχρονισμό του συστήματος μεταθέσεων, την αποφυγή πολιτικών κριτηρίων καθώς και την αναδιοργάνωση του στρατεύματος.

Τις περισσότερες βέβαια φορές, για τις εφημερίδες που «συμπλέουν» με την αντιπολίτευση, οι αποστρατείες γίνονται με γνώμονα καθαρά κομματικά κριτήρια. Κατά την πρώτη περίοδο, το σώμα στο οποίο ασκείται μεγαλύτερη κριτική είναι η Πολεμική Αεροπορία, όπου ο *Ριζοσπάστης* (4/8/90) βλέπει «κομματικές μεταθέσεις». Ως «πογκρόμ κατά 60 αξιωματικών της Αεροπορίας» τις αντιμετωπίζει η *Αυριανή* (7/8/90) «κάτι μαγευρεύεται», συμφωνεί η *Νίκη* (8/8/90). Η *Ελευθεροτυπία* (8/8/90) προβλέπει ότι θα είναι «σαρωτικές» οι αποστρατείες. Ο *Ελεύθερος Τύπος* (4/3/91) προβάλλει έντονα το αίτημα για «αποκατάσταση διωχθέντων αξιωματικών επί της προηγούμενης κυβέρνησης». Όμως και στη δεύτερη περίοδο, οι αποστρατείες και οι προαγωγές αποτελούν κύρια θέματα ενασχόλησης για τις εφημερίδες. Στην *Απογευματινή* (25/9/95) διαβάζουμε ότι «το νομοσχέδιο περί ιεραρχίας-προαγωγής είναι βόμβα στις Ένοπλες Δυνάμεις». Ένα σχεδόν μήνα μετά ο νόμος για την ιεραρχία μέσα στο στράτευμα φαίνεται ότι προκαλεί αντιδράσεις από τη μεριά των αντιπολιτευτικών εφημερίδων. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα του *Ελεύθερου Τύπου* (3/10/95) όπου τονίζεται ότι «ο νόμος περί ιεραρχίας διαλύει τις Ένοπλες Δυνάμεις».

Ανάλογοι χαρακτήρα είναι και το δημοσίευμα του *Αδέσμευτου Τύπου* της ίδιας ημέρας, στο οποίο προειδοποιεί ότι ο νόμος για την ιεραρχία είναι «νάρκη που θα ανατινάξει τον ιστό της πειθαρχίας στο στράτευμα».

Το θέμα της ιεραρχίας και των προαγωγών σχετίζεται πολλές φορές, όπως έχουμε δει, από τις εφημερίδες και με την παρουσία κομματικών φαινομένων μέσα στο στράτευμα. Κατά την πρώτη περίοδο, η *Αυριανή* (24/3/91) βλέπει ότι «ακόμη μαγειρεύουν τις προαγωγές στην Πολεμική Αεροπορία», ενώ η *Ελεύθερη Ωρα* (21/3/91) γράφει ότι «κλονίζεται από κύμα παραιτήσεων το Πολεμικό Ναυτικό». Από τη συζήτηση στη Βουλή για το ίδιο θέμα, η *Ελευθεροτυπία* (27/3/91) κρατά ουδέτερη στάση, αναφέροντας απλώς τις αντικρουόμενες απόψεις, ενώ για τον *Ελεύθερο Τύπο* το θέμα αποτέλεσε ένα «χαστούκι Βαρβιτσιώτη στους πράσινους ισχυρισμούς για μεταθέσεις των ΕΔ» και για τη *Μεσημβρινή* (27/3/91) υπάρχει «άξιοκρατία στις Ένοπλες Δυνάμεις». Είναι γεγονός πάντως ότι εκείνη την περίοδο οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης συνδέουν οποιαδήποτε ατασθαλία ή κακή διοίκηση σε διάφορες μονάδες με το κλίμα των μεταθέσεων και την κομματικοποίησή τους.

Ωστόσο, και στη δεύτερη περίοδο, το θέμα της εμπλοκής των κομματικών κριτηρίων στο στράτευμα φαίνεται ότι απασχολεί τις εφημερίδες. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της *Καθημερινής* (11/2/96), το οποίο είναι αποκλειστικά αφιερωμένο στον «κομματισμό στο στράτευμα». Ανάλογο χαρακτήρα έχει και το δημοσίευμα της *Απογευματινής* της ίδιας ημέρας που αναφέρει: «Έξω τα πολιτικά από το στράτευμα». Ο *Ελεύθερος Τύπος* (22/2/96) κατηγορεί την κυβέρνηση για «ΠΑΣΟΚική προπαγάνδα στο στρατό μέσω του περιοδικού *Θητεία*» (το οποίο είναι το επίσημο περιοδικό των Ενόπλων Δυνάμεων και εκδίδεται από το αντίστοιχο υπουργείο) και ότι έχει δημιουργήσει έναν «κομματικό στρατό».

Τα δημοσιεύματα που αφορούν την κατηγορία του στρατεύσιμου στρατιωτικού προσωπικού αποσπούν σημαντικό τμήμα των δημοσιευμάτων και στις δύο περιόδους που εξετάζουμε (11,2% και 6,8%, αντίστοιχα). Δημοσιεύματα που αναφέρονται στους κληρωτούς είναι κάτι που από μόνο του «αγγίζει» τους αναγνώστες, ιδιαίτερα τον ανδρικό πληθυσμό. Είναι λοιπόν μια άκρως ευαίσθητη κατηγορία για την εικόνα των Ενόπλων Δυνάμεων προς τον Τύπο και το κοινωνικό σύνολο γενικά.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι εφημερίδες αφιερώνουν τακτικά ικανό αριθμό σελίδων σε θέματα που αφορούν τους κληρωτούς στο στράτευμα. Μερικές μάλιστα από αυτές διαθέτουν μόνιμες στήλες για τα προβλήματα και τις συνθήκες διαβίωσης των στρατευμένων. Άλλωστε, οι εφημερίδες οι οποίες ενδιαφέρονται ή γράφουν για τους στρατευμένους αξιά-

νουν την κυκλοφορία τους όχι μόνο ανάμεσα σ' αυτούς που έχουν ήδη απολυθεί ή πρόκειται να καταταγούν, που αναμφισβήτητα έχουν μια κάποια συναισθηματική φόρτιση σχετικά με το θέμα, αλλά και στους ήδη υπάρχοντες στρατεύσιμους. Είναι λοιπόν μια άκρως εναισθητή κατηγορία που λειτουργεί καταλυτικά στη διαμόρφωση της εικόνας των Ενόπλων Δυνάμεων.

Κατά την πρώτη περίοδο, τα αρνητικά δημοσιεύματα αντιπροσωπεύουν το 67,20% των δημοσιευμάτων της κατηγορίας, δηλαδή το μεγαλύτερο ποσοστό από όλες τις κατηγορίες, τα θετικά το 24,19% και τα ουδέτερα το 8,6%. Η *Ελευθεροτυπία* έχει τα περισσότερα δημοσιεύματα (26,88%), ακολουθούν ο *Ριζοσπάστης* (12,37%) και η *Ελεύθερη Ωρα* (9,68%). Και οι τρεις εφημερίδες διαθέτουν μόνιμες στήλες με το «Φαντάρε που πας» της *Ελευθεροτυπίας* και το «Ένοπλες Δυνάμεις» του *Ριζοσπάστη* και της *Ελεύθερης Ωρας*. Από τις υπόλοιπες, τα *Νέα* (7,52%) και η *Αυριανή* (5,91%) δημοσιεύουν πιο συχνά θέματα σχετικά με τους στρατεύσιμους. Οι υπόλοιπες δημοσιεύουν ένα ποσοστό από 3 έως 5%. Τα περισσότερα αρνητικά δημοσιεύματα συγκεντρώνουν η *Ελευθεροτυπία* (31,2%), η *Ελεύθερη Ωρα* (12,8%), ο *Ριζοσπάστης* (12%), ενώ ακολουθούν ο *Δ. Λόγος* (10,4%), η *Αυριανή* και τα *Νέα* (8%). Τα περισσότερα θετικά δημοσιεύματα έχουν η *Ελευθεροτυπία* (20%), το *Έθνος* (13,33%), ο *Ριζοσπάστης* (11,11%) και η *Καθημερινή* (11,11%).

Στη δεύτερη εξεταζόμενη περίοδο, το σύνολο των δημοσιευμάτων που αναφέρονται στην κατηγορία του στρατεύσιμου στρατιωτικού προσωπικού είναι 87 (Πίνακας 2). Τα δημοσιεύματα με αρνητικό χαρακτήρα αποτελούν το 49,42%, με θετικό το 14,94%, ενώ με ουδέτερο το 35,63%. Από τις εφημερίδες, το *Έθνος* έχει συνολικά τις περισσότερες δημοσιεύσεις (16,09%), ενώ τη δεύτερη θέση μοιράζονται η *Ελευθεροτυπία* και ο *Ελεύθερος Τύπος* (12,64%). Ακολουθούν η *Απογευματινή* (11,49%), τα *Νέα*, το *Βήμα* και η *Ελεύθερη Ωρα* (8,04%) και ο *Ελεύθερος* (5,74%). Από τις υπόλοιπες εφημερίδες ασχολούνται με το θέμα η *Καθημερινή* και ο *Αδέσμευτος Τύπος* (4,59%), ενώ ακολουθούν ο *Ριζοσπάστης* (3,44%), η *Νίκη* (2,29%) και, τέλος, η *Αυριανή* και ο *Δ. Λόγος* (1,14%). Στις εφημερίδες *Αυγή*, *Όνομα* και *Το Παρόν* φαίνεται ότι το θέμα των στρατευμένων δεν τυγχάνει ιδιαίτερης προσοχής.

Τις περισσότερες αρνητικές δημοσιεύσεις έχει το *Έθνος* (18,6%), στη συνέχεια ο *Ελεύθερος Τύπος* (13,95%), η *Απογευματινή* (11,62%), η *Ελευθεροτυπία*, ο *Αδέσμευτος Τύπος* και η *Ελεύθερη Ωρα* (9,3%), η *Καθημερινή* και ο *Ελεύθερος* (6,97%), τα *Νέα* και το *Βήμα* (4,65%), ενώ, τέλος, ακολουθούν ο *Ριζοσπάστης* και η *Νίκη* (2,32%). Τα περισσότερα θετικά δημοσιεύματα έχει η *Ελευθεροτυπία* (23,07%), ενώ ακολουθούν το *Βήμα* και το

Έθνος (15,38%), η *Απογευματινή*, ο *Ελεύθερος Τύπος*, η *Αυριανή*, ο *Ελεύθερος*, η *Ελεύθερη Ωρα* και, τέλος, η *Νίκη* (7,69%).

Τα θέματα με τα οποία ασχολούνται οι εφημερίδες και στις δύο περιόδους, όσον αφορά τους στρατευμένους, είναι οι αυτοκτονίες, τα ατυχήματα, οι συνθήκες διαβίωσης, οι αντιρροησίες συνείδησης, η μείωση της θητείας και διάφορες ρυθμίσεις της και ιδιαίτερα το θέμα των ανυπότακτων. Η διαβίωση των κληρωτών στα στρατόπεδα αποσπά σημαντικό όγκο των δημοσιευμάτων στην εν λόγω κατηγορία και στις δύο περιόδους που εξετάσαμε, κάτι που άλλωστε είναι αναμενόμενο. Οι περισσότερες δημοσιεύσεις έχουν αρνητικό χαρακτήρα, ενώ αρκετές φορές στρέφονται κατά συγκεκριμένων μονάδων ή κέντρων εκπαίδευσης (π.χ., κρούσματα ασθενειών μέσα σε μονάδες).

Οι αντιρροησίες συνείδησης αποτελούν θέμα που συχνά αντιμετωπίζεται με σχετική ουδετερότητα και ήπιους τόνους, με το δημοσίευμα να περιορίζεται στην απλή καταγραφή των γεγονότων, χωρίς να περιέχει αρνητική ή θετική τοποθέτηση του συντάκτη. Κατά την πρώτη περίοδο, η *Αυγή* (7/7/90) θεωρεί ότι «κακομεταχειρίζονται» τους αντιρροησίες συνείδησης, ενώ ο *Δ. Λόγος* (11/8/90) με αφορμή τον Πόλεμο στον Κόλπο θεωρεί ότι «η υπόθεση των αντιρροησιών θα λάβει μεγάλες διαστάσεις». Με την άποψη αυτή φαίνεται να συντάσσονται και τα *Νέα* (31/191), αλλά όλες οι εφημερίδες παρουσιάζονται αμήχανες μπροστά στην ανακοίνωση του Μαρτίου του 1991, η οποία τόνιζε ότι «επανεξετάζεται η μορφή της εναλλακτικής θητείας για τους αντιρροησίες». Κατά τη δεύτερη περίοδο, χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της *Ελεύθερης Ωρας* (3/10/95) με τίτλο «Στο στρατοδικείο ο αντιρροησίας συνείδησης». Ακόμη, το ενδιαφέρον των δημοσιευμάτων φαίνεται ότι εστιάζεται και στο θέμα των ανυπότακτων.²⁰

6.5. Οι δημόσιες εκδηλώσεις των ΕΔ

Η κατηγορία αυτή σχετίζεται με τη δημοσιότητα διαφόρων εκδηλώσεων των ΕΔ, όπως καταγράφονται από τις στήλες των εφημερίδων. Στην κατηγορία αυτή, εκτός από τις δημόσιες κοινωνικές εκδηλώσεις των ΕΔ, όπως είναι οι διάφορες τελετές και εορτές τους, συμπεριλαμβάνονται, ως

20. Βέβαια, μία από τις προτεινόμενες λύσεις γι' αυτούς που αρνούνται να υπηρετήσουν την πατρίδα είναι και η κοινωνική θητεία. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα του *Έθνους* (18/11/95), με τίτλο «Επεκτείνεται η κοινωνική θητεία. Την επέκταση της κοινωνικής θητείας και στις μονάδες του Αιγαίου, μετά την απόλυτη επιτυχία που σημείωσε το πιλοτικό πρόγραμμα στη Θράκη, εξήγγειλε ο Υπουργός Άμυνας Γεω. Αρσένης».

εκδηλώσεις, η δασοπροστασία, η πυρασφάλεια, η κινητοποίηση των ΕΔ σε περίπτωση πυρκαγιάς των ελληνικών δασών, οι παρελάσεις τους στις εθνικές επετείες, αθλητικές εκδηλώσεις και γενικότερα κάθε τι που συμβάλλει στην προβολή των ΕΔ προς τα έξω, από πρόθεση όμως των ΕΔ και των αντίστοιχων γραφείων τους Δημοσίων Σχέσεων. Στην ουσία, πρόκειται για τις δημόσιες σχέσεις των Επιτελείων.

Στην πρώτη εξεταζόμενη περίοδο, οι δημοσιεύσεις που σχετίζονται με τις δημόσιες εκδηλώσεις των ΕΔ αντιστοιχούν στο 6,77% του συνόλου των δημοσιευμάτων του Τύπου που σχετίζονται με τις ΕΔ (Πίνακας 1), δηλαδή 112 δημοσιεύματα. Ακόμη παρατηρούμε πως κατά την α' υποπερίοδο (Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1990) της πρώτης περιόδου που μελετάμε, η οποία αφορά κυρίως τους θερινούς μήνες, υπάρχει, όπως είναι φυσικό, ένας αριθμός δημοσιευμάτων σχετικά με τις δημόσιες εκδηλώσεις (π.χ., ναυτική εβδομάδα), κάτι που δε συμβαίνει στη β' υποπερίοδο, που είναι κυρίως χειμερινή. Στη δεύτερη εξεταζόμενη περίοδο, οι δημόσιες εκδηλώσεις καταλαμβάνουν το 3,61% του συνόλου των δημοσιευμάτων, δηλαδή 46 δημοσιεύματα (Πίνακας 2).

6.6. Διάφορα

Στη γενική αυτή κατηγορία έχουμε εντάξει δημοσιεύσεις που αφορούν μεν την εικόνα των ΕΔ, αλλά δεν μπορούν να ενταχθούν σε μία από τις κατηγορίες που σχεδιάσαμε για την έρευνά μας. Κι αυτό, γιατί αποτελούν δημοσιεύσεις που ασχολούνται με ατυχήματα ή παρόμοια περιστατικά στις ΕΔ. Αν και θα ανέμενε κανείς οι δημοσιεύσεις γύρω απ' αυτήν την κατηγορία να είναι οι λιγότερες, περιστατικά όπως η πτώση του C-130,²¹ το Μιράζ 2000 στην Τανάγρα κατά την πρώτη περίοδο της έρευνας καθώς και κάποιες άλλες αναγκαστικές προογειώσεις διογκώνουν τον αριθμό των δημοσιευμάτων. Έτσι, συνολικά η κατηγορία αυτή στην πρώτη περίοδο καταλαμβάνει το 14,99% του συνόλου των δημοσιευμάτων.²²

---

21. Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι στην κατηγορία αυτή, όσον αφορά την πρώτη περίοδο, εντάξαμε και τα δημοσιεύματα που αφορούσαν την πτώση του C-130 και το πόρισμα που ακολούθησε. Σχετικά με τη δεύτερη περίοδο, η εν λόγω κατηγορία αντιπροσωπεύει το 9,57% των συνολικών δημοσιευμάτων με 122 δημοσιεύματα.

22. Μελετώντας τα δημοσιεύματα της εν λόγω κατηγορίας, συνάγουμε το συμπέρασμα πως τα ελάσσονος μορφής άρθρα αποτελούν τον κύριο όγκο. Κατά την πρώτη περίοδο, οι εφημερίδες που φιλοξενούν τα περισσότερα δημοσιεύματα είναι το *Έθνος*, με 10,89%, και τα *Νέα*, με 10,49%. Ακολουθούν η *Αιριανή*, με 9,68%, και ο *Ελεύθερος Τύπος*, με 8,87%. Τα

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι Ένοπλες Δυνάμεις είναι ένας από τους πιο σημαντικούς θεσμούς στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, και ο αθηναϊκός Τύπος δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στα τεκταινόμενα και στις εξελίξεις μέσα στο στράτευμα, αφιερώνοντας κατά μέσο όρο εννέα δημοσιεύματα (κάθε μορφής) την ημέρα. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι, όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή, οι εφημερίδες αντιμετωπίζουν τις ΕΔ με διττό τρόπο, καθώς από τη μια πλευρά, λόγω της ιδιαιτερότητάς τους θεωρούνται «εθνικό στεγανό», αλλά από την άλλη, ανάλογα με τις περιστάσεις, οι ΕΔ αντιμετωπίζονται όπως όλοι οι άλλοι θεσμοί. Σε περιπτώσεις δε που αναφέρονται στην πολιτικο-στρατιωτική ηγεσία των ΕΔ, η ιεροκρατική μεταχείριση από πλευράς του Τύπου αντικαθίσταται από μια δημοσιογραφική με έντονα πολιτικά ή κομματικά κριτήρια. Σαφέστατα, οι ΕΔ κατέχουν πολύ υψηλή θέση στη θεματολογία των εφημερίδων και βεβαίως της ελληνικής κοινής γνώμης.

Αυτό αντικατοπτρίζει και τη γενική εικόνα που αποκομίσαμε για τις ΕΔ ανατρέχοντας στα δημοσιεύματα των αθηναϊκών εφημερίδων σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους και παράλληλα με δύο διαφορετικές πολιτικές και στρατιωτικές ηγεσίες τόσο σε συνθήκες ηρεμίας όσο και έντασης και κρίσης. Ιδίως σε περιόδους έντασης και κρίσης, οι ΕΔ, και κυρίως η πολιτικο-στρατιωτική ηγεσία τους, αντιμετωπίζονται με πολιτικά κριτήρια από τον Τύπο, ανάλογα με την πολιτική τοποθέτηση της κάθε εφημερίδας. Όμως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα περισσότερα αρνητικά δημοσιεύματα και ενδεχομένως τα πιο καυστικά σχόλια προέρχονται κυρίως από τις εφημερίδες που έχουν μικρή κυκλοφορία.

Ωστόσο, για μια πληρέστερη εικόνα για τις ΕΔ, πράγμα που θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο νεότερης έρευνας, είναι δυνατόν να συμπεριληφθούν τα τηλεοπτικά μέσα, οι απόψεις των δημοσιογράφων που καλύπτουν το υπουργείο Εθνικής Άμυνας, όπως και οι απόψεις των φορέων της πολιτικής και της στρατιωτικής ηγεσίας.

περισσότερα αρνητικά δημοσιεύματα φιλοξενούν η *Αυριανή*, με 18,54%, το *Έθνος*, με 12,09%, και η *Επικαιρότητα*, με 11,29%. Μεγαλύτερη θετικότητα αναφορικά με τη συγκεκριμένη κατηγορία παρουσιάζει η *Μεσημβρινή*, με 12,5%, και ακολουθούν τα *Νέα*, η *Ελευθεροτυπία* και η *Καθημερινή*, με 8,33% έκαστη. Τη δεύτερη περίοδο, περισσότερα δημοσιεύματα παρουσιάζουν η *Απογευματινή*, με 15,57%, και η *Ελευθεροτυπία*, με 12,29%. Στις αρνητικές δημοσιεύσεις υπερτερούν τα *Νέα* και η *Απογευματινή*, με 14,51%, ενώ στις θετικές η *Ελευθερο* *Ωρα*, με 21,05%, και ο *Ελεύθερος*, με 15,78%.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Η μέση πανελλήνια κυκλοφορία των εφημερίδων στην πρώτη περίοδο

Εφημερίδα	Ιούλιος/Αύγουστος/ Σεπτέμβριος 1990	Ιανουάριος/Φεβρουάριος/ Μάρτιος 1991
Τα Νέα	135.479	137.744
Ελευθεροτυπία	110.590	106.807
Έθνος	85.272	77.590
Πρώτη	17.467	-
Επικαιρότητα	44.793	27.540
Αυγή	2.816	2.737
Ριζοσπάστης	26.484	24.097
Ελεύθερος Τύπος	168.478	149.235
Απογευματινή	72.531	69.042
Μεσημβρινή	21.595	20.665
Καθημερινή	38.620	39.316
Ελεύθερη Ωρα	915	1.244
Νίκη	35.501	36.208
Αυριανή	49.979	45.472
Δ. Λόγος	7.551	2.737
Το Βήμα *	170.376	181.854
Δημοσιογράφος *	32.819	-

* Κυκλοφορία από την έκδοση της Κυριακής, οι υπόλοιπες από την ημερήσια έκδοση.

Πηγή: Ε.Ι.Η.Ε.Α.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Η μέση πανελλήνια κυκλοφορία των εφημερίδων στη δεύτερη περίοδο

Εφημερίδα	Σεπτέμβριος/Οκτώβριος/ Νοέμβριος 1995	Ιανουάριος/ Φεβρουάριος 1996
Καθημερινή	43.028	82.995
Ριζοσπάστης	13.746	29.703
Αυγή	2.138	4.188
Δ. Λόγος	949	1.381
Τα Νέα	112.062	265.504
Απογευματινή	60.010	200.884
Ελευθεροτυπία	98.194	190.147
Ελεύθερος Τύπος	108.474	257.395
Αδέσμευτος Τύπος	87.540	159.362
Έθνος	49.944	171.635
Αυριανή	35.064	37.392
Ελεύθερος	7.342	14.432
Ελεύθερη Ωρα	3.151	6.257
Νίκη	3.411	6.050
Το Βήμα *	183.367	434.876
Το Παρόν *	4.954	8.492

* Κυκλοφορία από την έκδοση της Κυριακής, οι υπόλοιπες από την ημερήσια έκδοση.

Πηγή: Ε.Ι.Η.Ε.Α.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Ν., 1987, *Η συνταγματική θέση των Ενόπλων Δυνάμεων: Η αρχή του πολιτικού ελέγχου*, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Αρμενιάκης, Α., Γκοτσόπουλος Θ., Δεμερτζής Ν., Παναγιωτοπούλου Ρ., Χαράλάμπης Δ., 1996, «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο: Το Μακεδονικό Ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991-Απριλίου 1993», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 89-90, σ. 188-231.
- Becker W. L. and Whitney D. C., 1980, «Effects of Media Dependencies», στο *Communication Research*, vol. 7, σ. 95-120.
- Blumler J. and Gurevitch M., 1995, *The Crisis of Public Communication*, London, Routledge.
- Cohen B., *The Press and Foreign Policy*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- De Fleur M. and Ball-Rocceach S., 1989 (5th edition), *Theories of Mass Communication*, New York, Longman.
- Δεμερτζής Ν. και Αρμενιάκης Α., 1998, «Εθνική ταυτότητα και εθνικά θέματα στα ΜΜΕ», στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχος 23, σ. 115-138.
- ΜακΚουέιλ Ντ., 1997, *Εισαγωγή στη θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Graber D., 1984 (2nd edition), *Mass Media and American Politics*, Washington, D.C., Congressional Quarterly Press.
- Graber D., Tuchman G., 1978, *Making News: A Study in the Social Construction of Reality*, New York, Free Press.
- Iyengar S. and Kinder D., 1987, *News that Matters: Television and American Opinion*, Chicago, University of Chicago Press.
- Klapper J., 1961, *The Effects of Mass Communication*, New York, Free Press.
- Lipmann W., 1988, *Η κοινή γνώμη* (μετάφραση: Γ. Καραγιάννης), Αθήνα, Κάλβος.
- MacCombs M. and Shaw D., 1972, «The Agenda Setting Function of Mass Media», στο *Public Opinion*, vol. 36, σ. 176-187.
- MacCombs M. and Shaw D., 1977, *The Emergence of American Political Issues: The Agenda Setting Function of the Press*, St. Paul, West.
- MacCombs M., Weaver D. and Edelman, 1991, *Contemporary Public Opinion*, New Jersey, Lawrence Erlbaum.
- McLeod J. M. and Becker L., 1981, «The Uses and Gratifications Approach to Political Communication Research», στο Nimmo D. and Sanders K. R. (eds), *Handbook of Political Communication*, London, Sage, σ. 67-100.
- Νέα Κοινωνιολογία*, 1991, «Κριτική του Ελληνικού Στρατού», τεύχος 2.

- Paletz D. L. and Entman R. M., 1981, *Media, Power, Politics*, New York, Free Press.
- Παναγιωτοπούλου Ρ., 1996, «Κατασκευή εθνοκεντρικών στερεοτύπων από τον Τύπο στο παράδειγμα του Μακεδονικού Ζητήματος», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 89-90, σ. 232-274.
- Παναγιωτοπούλου Ρ., 1998, «Ο Τύπος και το Μακεδονικό Ζήτημα: Ενημέρωση και επιδράσεις», στο Παναγιωτοπούλου Ρ. κ.ά. (επιμ.), *Η κατασκευή της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 115-138.
- Χαραλάμπης Δ., 1985, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας.
- Wanta W. and Foote J., 1994, «The President-News Media Relationship: A Time Series Analysis of Agenda-Setting», στο *Journal of Broadcasting and the Electronic Media*, No 4, σ. 437-448.

